

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

HAKKÂRİ'DE SİYASİ HAYAT (1946-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVDA ERTUŞ

Danışman

Doç. Dr. Figen ATABEY

Ağrı-2020

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKKÂRÎ'DE SİYASİ HAYAT (1946-1960)

SEVDA ERTUŞ

Danışman: Doç. Dr. Figen ATABEY

HAKKÂRÎ'DE SİYASİ HAYAT (1946-1960)

Bu çalışmada Hakkâri'nin 1946-1960 yılları arasındaki siyasi yapısını ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Musul sorunu Nasturî nüfus yoğunluğundan dolayı Hakkâri'yi de yakından etkilemiş, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda karara bağlanamayıp, dokuz ay içerisinde taraflar arasında yapılacak karşılıklı görüşmelere bırakılmıştır. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile Musul, İngiliz mandaterliği altındaki Irak'a bırakılırken Hakkâri Misak-ı Milli'ye uygun olarak Türkiye sınırları içerisinde kalmıştır. Bu tarihten sonra Hakkâri'nin il olma süreci başlamıştır. Zorlu coğrafi yapısı il olmasına rağmen bu bölgenin birçok faaliyetten mahrum kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde dünyada yaşanan siyasi ve ekonomik krizler doğal olarak Türkiye'yi de yakından etkilemiş, ülke siyaseti ve ekonomisi ona göre şekillenmiştir. Bu süreçte 1923-1950 yılları arasında tek parti konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde yaşanan tartışmalar, yeni bir parti oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesi ülkenin demokratik bir tarafa doğru gittiğinin göstergesi olmuştur. Demokrat Parti (DP)'nin doğması, yaptığı mitinglerde yapılan konuşmalarda Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde durulmuş ve halkın güvenini kazanmış olmasına rağmen Hakkâri, 1950 yılına kadar CHP'den milletvekili çıkarmaya devam etmiştir. DP'nin 1950-1954-1957 seçimlerini kazanması yaşanan siyasi ve ekonomik buhranlar Hakkâri'yi de yansıtmış, siyaset bu bölgede de ülke ile doğru orantılı şekilde ilerlemiştir.

Çalışmanın ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri ve TBMM Zabıt Cerideleri oluştururken konuya ilişkin başvuru eserleri, makaleler ve tezlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hakkâri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1946 Genel Seçimleri, Demokrat Parti (DP), Hakkâri Milletvekilleri.

ABSTRACT

MASTER THESIS

POLITICAL LIFE IN HAKKÂRÎ (1946-1960)

SEVDA ERTUŞ

Advisor: Assoc. Prof.Dr.Figen ATABEY

ABSTRACT

In this study, it was aimed to reveal the political structure of Hakkari between 1946-1960. The Mosul issue has also affected Hakkari due to the Nestorian population density, and it was left to mutual negotiations between the parties in nine months, which could not be resolved in the Lausanne Peace Treaty signed on 24 July 1923. Ankara dated June 5, 1926 with the Treaty of Mosul under British mandate of Iraq while leaving the Hakkari according to the National Pact remained within the borders of Turkey. After this date, Hakkari became a province. Although it has a challenging geographical structure, this region has been deprived of many activities. Political and economic crises in the world in this period closely influenced also naturally Turkey, the country's politics and economy were shaped by him. In this process, the discussions within the Republican People's Party (CHP), which was the only party between 1923 and 1950, paved the way for the formation of a new party. During this period, Turkey's multiparty system has been indication that go toward a democratic political life of the country to pass. The birth of the Democratic Party (DP) focused on the law of grounding the farmer in the speeches made at the rallies and Hakkari continued to remove MPs from the CHP until 1950, although he gained the trust of the people. The political and economic crisis experienced by the DP in the 1950-1954-1957 elections also reflected Hakkari, and politics progressed in this region in direct proportion with the country.

While the main source of the study was the documents of the Presidential Republic Archive and the Turkish Grand National Police Ceremonies, reference works, articles and theses were used.

Keywords: Hakkari, RepublicanPeople'sParty (CHP), 1946 General Elections, DemocratParty (DP), Hakkari Deputies..

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti ilan edildikten sonra altmış beş ilinden biri olan Hakkâri'nin Cumhuriyet içerisindeki siyasal hayatı da başlamış bulunmaktadır. Merkeze olan uzaklığı, sarp dağlarla çevrili olması, kış şartlarının çok ağır geçmesi gibi faktörlerin birleşmesi ile il gelişmesi günümüzde dahi tam olarak istenilen düzeye gelememiştir. İki farklı ülkeye sınır olması ili stratejik açıdan da önemli bir noktaya götürmüştür. Bulunduğu stratejik konumdan dolayı geçmişte birçok devletin işgal ve uğrak yeri haline gelmiştir. İlkçağlardan itibaren büyük devletlerin işgallerine uğrayan Hakkâri, Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiş ve 1548 yılında bölgeyi kendi topraklarına katmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bölgede yaşanan Rus işgali ve Nasturî ayaklanması Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştır. Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasının ardından toplanan Lozan Konferansı'nda çözülemeyen ana konulardan biri olan Musul sorunu diğer bir deyişle Irak Sınırı meselesi Hakkâri'yi de uzun bir süre Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi gündeminde tutmuştur.

Genç cumhuriyetin ısrarla istediği ve ödün vermediği Hakkâri, 1926 Ankara Antlaşması ile ülke sınırları içerisinde yer alarak stratejik önemini bir kez daha göstermiştir. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Hakkâri 1924 yılında il statüsüne kazandırılmış daha sonra ise yetersiz nüfus sayısından ötürü Van iline bağlanmıştır. 1936 yılına gelindiğinde ise Hakkâri yeniden il statüsüne kavuşmuştur.

Hakkâri'nin çalkantılı il olma sürecine rağmen bölge seçimlere katılmış ve meclise milletvekili göndermiştir. Tek parti dönemi yaşandığı için Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'den milletvekili seçilmiştir. 1945 yılına gelindiğinde CHP içinde yaşanan sorunlar parti içinde bölünmelere sebebiyet vermiştir. 1945 yılında Demokrat Parti (DP)'nin kurulması ve hızlı bir şekilde Türk siyasal hayatına girmesi ile birlikte iktidar partisi olan ülke genelindeki siyasal yapılanmasına ayrı bir önem verir hale gelmiştir. Ülke genelinde olduğu gibi Hakkâri'de de siyasal örgütlenmeye gitmiştir. 1945 yılına kadar ilde siyasal faaliyetlerini Halkevleri ve Halkodaları üzerinden yürüten CHP, bu tarihten itibaren ildeki yapılanmasını tamamlamıştır. Demokrat Parti ise ilin CHP'ye olan bağlılığından teşkilatlanmasını 1951 yılında

yapabilmiştir. Bu tarihe kadar Hakkâri’de seçimlere CHP tek parti olarak girmiştir. Bu tarihten sonra Hakkâri’den seçimlere CHP’nin yanında DP de katılmıştır.

Çalışmanın kaynağını Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve TBMM Zabıt Cerideleri oluştururken konu ilgili temel kaynaklar, süreli yayınlar ve tezlerden büyük oranda istifade edilmiştir. Çalışma ortaya çıkarılırken en büyük sıkıntı çalışılan döneme ait yerel basının eksikliği olmuştur. İldeki ilk yerel gazeteciliğe 1962 yılında rastlanmaktadır. Öncesinde yerel yayın olarak sadece Hakkâri Halkevinin çıkardığı sınırlı sayıdaki yayınlar temin edilebilmiştir.

Çalışma esnasında öncelikle beni bu günlere getiren başta annem Sebiha Ertuş, babam Mesut Ertuş, abim Mehmet Macit ve Ahmet Ertuş, yengem Ayşe Ertuş’a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma vücut bulurken öğrencisi olmaktan şeref duyduğum danışman hocam Doç. Dr. Figen Atabey hanımefendiye ve savunmama gelerek beni şereflendiren Doç. Dr. Cengiz Atlı ile Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Edi’ye, Hakkâri ile ilgili değerli çalışmaları bulunan Dr. Özden Özgen’e yardım ve katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Ağrı – 2020

Sevda ERTUŞ

KISALTMALAR

BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
HP	: Hürriyet Partisi
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd	: Ve Diğerleri

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iv
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
I. Hakkâri İlinin Coğrafi Özellikleri.....	1
II. Hakkâri Adının Kökeni.....	3
III. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Hakkâri	4
IV. Osmanlı Devleti Döneminde Hakkâri.....	8
V. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hakkâri	10
BİRİNCİ BÖLÜM	12
TEK PARTİ DÖNEMİNDE HAKKÂRİ (1923-1946).....	12
1.1. Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması.....	12
1.2. Musul Meselesi ve Hakkâri	13
1.3.Hakkâri'de Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatlanması ve Faaliyetleri.....	15
1.4. Tek Parti Dönemi CHP Milletvekilleri ve Faaliyetleri.....	17
1.4.1. İbrahim Arvas	18
1.4.2. Ahmet Mazhar Müfit Kansu	18
1.4.3. Çölemerikli Ömer Efendi.....	19
1.4.5. Asaf Süleyman Doras	20
1.4.6. Mehmet Nazmi Dilaveroğlu	21
1.4.7. İzzet Ulvi Aykurt	21
1.4.9. Selim Seven	22

1.5. Halkevlerinin Kuruluşu	22
1.5.1. Hakkâri Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	24
1.5.1.1. Dil Edebiyat ve Tarih Şubesi	26
1.5.1.2. Güzel Sanatlar (Art) Şubesi	27
1.5.1.3. Gösteri Şubesi	27
1.5.1.4. Spor Şubesi	28
1.5.1.5. Sosyal Yardım Şubesi	28
1.5.1.6. Kütüphanecilik ve Yayın Şubesi.....	29
1.5.1.7. Köycülük Şubesi	29
ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE HAKKÂRİ'DE SİYASİ YAPI... 31	
(1946-1950).....	31
2.1. Çok Partili Hayata Geçiş Öncesinde Genel Siyasi Durum.....	31
2.2. 1946 Genel Seçimi	32
2.2.1. Hakkâri'de 1946 Genel Seçimleri Milletvekili Aday Adayları	33
2.2.1.1. Server Ziya Gürevin.....	33
2.2.1.2. Kemal Öztürk	33
2.2.1.3. Hulusi Satoğlu.....	34
2.2.1.4. Müfide Çankaya	34
2.2.1.5. Nuri Çerman.....	34
2.2.1.6. Fikri Bakırcıoğlu	34
2.2.2. Hakkâri'de 1946 Genel Seçimleri Sonuçları	35
2.3. 1946-1950 Arası Dönemde Hakkâri'de Siyasal Hayat	35
2.3.1. Hakkâri'de Demokrat Parti'nin Teşkilatlanması	35
2.3.2. Hakkâri CHP Teşkilatının 1946 Genel Seçimlerinde Hakkâri'deki Seçim Faaliyetleri	37

2.3.2.1 VIII. Dönem Hakkâri Milletvekili ve Faaliyetleri.....	37
2.3.2.2. Milli Savunma Komisyonu.....	38
2.3.3. Tarım Komisyonu.....	38
2.3.4. Meclis Kitaplığı Komisyonu.....	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	39
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE HAKKÂRİ(1950-1960).....	39
3.1. 1950 Genel Seçim	39
3.2. Hakkâri IX. Dönem Milletvekili Aday Adayları.....	42
3.2.1. Selim Seven	42
3.2.2. İsmail Zeydan	42
3.3. IX Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri	42
3.3.1. Selim Seven'in Meclis İçi Faaliyetleri.....	43
3.3. 1954 Genel Seçimi ve Sonuçları	43
3.3.1. 1954 Hakkâri Seçim Sonuçları	45
3.3.2. X. Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri.....	46
3.4. 1957 Genel Seçimi ve Sonuçları.....	47
3.4.1. 1957 Hakkâri Seçim Sonuçları	48
3.4.2. XI. Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri	49
3.5. 1923-1960 Yılları arasında Hakkâri'de Görev Yapan Valiler	49
3.5.1. Halil Rıfat Bey (1924-1926).....	49
3.5.2. Bekir Lütfü Bey (1925-1927)	49
3.5.3. Abdulhalim Hamit Vardar (1926-1928)	50
3.5.4. Ahmet Fahrettin Bey (1928-1929).....	50
3.5.5. Ahmet Rıfat Vonalı (1931-1933).....	50
3.5.6. Hasan Basri Konyar (1937-1938)	50

3.5.7. Sadullah Koloğlu (1938-1940)	51
5.1.8. Mehmet İhsan Olgun (1945-1946)	52
5.1.9. Hüseyin Cahit Ortaç (1946-1949).....	52
5.1.10. Abdullah Zeki Köymen (1949-1951)	52
5.1.11. Fazıl Kaftanoğlu (1951-1953)	53
5.1.12. Şerafettin Atak (1958-1959)	53
5.1.13. Hilmi İnanç (1959-1960)	53
5.2. 1938-1960 Hakkâri’de Görev Yapmış Belediye Başkanları	54
5.2.1. Mehmet Ertuş (1936-1938).....	54
5.2.2. Reşit Keskin (1938-1956).....	54
5.2.3. Mustafa Cümbüş (1956-1960)	55
SONUÇ	56
https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/hakkarinin-memur-milletvekilleri-4443.htm . 08.12.2019.....	65
http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=6983 . 10.12.2019.....	65
https://www.yenisafak.com/secim-1954/hakkari-ili-secim-sonuclari https://www.yenisafak.com/secim-1957/hakkari-ili-secim-sonuclari .07.01.2020	65
EKLER.....	66
ÖZGEÇMİŞ	78

GİRİŞ

I. Hakkâri İlinin Coğrafi Özellikleri

Hakkâri; Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin Güneydoğu ucunda yer alır. Doğusunda İran İslâm Cumhuriyeti, batısında Şırnak ili, kuzeyinde Van ili ve güneyinde Irak Cumhuriyeti toprakları bulunur. İki ayrı devletle sınırı olan ilin kuzeyinde Van ilinin Başkale ve Gürpınar ilçeleri batısında Şırnak ilinin Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri yer almaktadır. “42, 10’ ve 44, 50’ doğu boylamları ile 36,50’ ve 37,48’ kuzey enlemleri arasında yer alan Hakkâri; 7228 km² yüzölçümüyle Türkiye topraklarının yaklaşık %0,92’sini oluşturur.”¹

Van Gölü’nün güneydoğusuna düşen, doğuda İran ve Irak sınırına kadar uzanan Hakkâri il sınırları Türkiye’nin en sarp ve dağlık yörelerinden biridir. “1941 yılında yapılan Birinci Coğrafya Kongresi’nde ‘Hakkâri Bölgesi’ olarak adlandırılan Doğu Anadolu’nun güneyindeki bu yöre Asya ve Avrupa dağlarının birbirine yaklaşması ve sıkışmasıyla yükselmiştir. Yüksek platolar ve dağlar genellikle kuzeyden güneye ve doğudan batıya uzanan havzalarla parçalanmış olmakla birlikte vadilerin çok dar, dik ve genç olması nedeniyle ovalık alanlar son derece sınırlıdır.”²

Toros Dağları’nın doğu kanadında yer alan ve Bitlis’ten başlayıp İran sınırına dek uzanan dağlara Hakkâri Dağları denilmektedir. Batı-doğu yönünde uzanan Hakkâri Dağları’nın Hakkâri il sınırları içinde kalan kesimleri Zap vadileri ve Yüksekova Çöküntü Havzası ile parçalanmıştır ve çok yüksek bir kabartı oluşturan bu sıradağlar; doğuya doğru gittikçe genişler. Sıra dağların bazı kolları güneye ve kuzeye doğru uzanmıştır ve güneye doğru uzanan kolları daha yüksektir. Habur ve Zap suları ile bunların kolları bol yağış alır ve yüksekliği 3000 metreyi geçen dağlardan beslenmektedir. “Sulara karşı direnci az olan kalkerler içinde Türkiye’de eşine rastlanmayan derinlikte ve sarplıkta vadiler oyulmuştur. Bazı yerlerde bir duvar gibi dik olan derin ve sarp yamaçlı vadilerin arasında kalan dağ kolları Zap Suyunun batısında kalan kesimi, kuzey-güney yönünde bölümlere ayırmıştır. Bu dağ gruplarının en önemlisi 3000 metre üzerindeki Konaklı Dağı’dır. Bu bölümde yer

¹ Hakkâri Valiliği, *Hakkâri 2015 İl Yıllığı*, Vamedia Ofset Matbaacılık, Van 2015, s.45.

² Besim Darkot, “Hakkâri”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1964, s.97.

alan platolarda engebe az olmasına rağmen yükselti nedeniyle yerleşik yaşam oldukça sınırlıdır.” ³ İlin toplam alanının büyük bir bölümünü dağlar oluşturmaktadır. Dağlardan sonra ağırlıklı olarak yeryüzü şeklini oluşturan platolardır.

Hakkâri, fiziki açıdan mahrumiyetleri bulunmakla birlikte birçok tabii güzellikleri ve imkânları içinde barındıran bir yerleşim yeridir. Dünyanın nadir bölgelerinde bulunan sık yüksek ve genç dağları, derin vadileri ve değişken bitki örtüsü ve seyrek ormanları ile zorlu kıvrımlı yolları oldukça dikkat çekmektedir. Bölgedeki arazi o kadar karışmış ve birbirine o kadar düğümlenmiştir ki bir dağın nerede başlayıp nerede bittiği belli değildir.⁴Bölgenin genel karakteristiğini dağlar belirler ve denizden yüksekliği ortalama 1720 metredir. Dış Doğu Toroslar Bitlis sınırlarından sonra Hakkâri Dağları ismini alır ve İran sınırına kadar devam eder. Dağlar burada doğu-batı doğrultulu uzanır, kuzey-güney doğrultulu derin vadilerle parçalanır. Ulaşım bu akarsu yatakları durumundaki vadi yamaçlarında bazen ise dağların zirvelerindeki geçitlerden sağlanır. Yükseltinin 1500-2000 metre arasında yoğunluk kazandığı bu bölümde 30dan fazla doruk 3000 metreyi aşar, bu dağların önemlileri şunlardır:

1. Cilo (4168m.),
2. Sandil (3811m.),
3. Mordağ (3807m.),
4. Karadağ (3765m.),
5. Geverok (3365m.),
6. Sümbül (3570m.).

Dağlık alandan sonra en geniş alanı platolar kaplar. Platolar il arazisinin %10’una sahiptir ve genellikle orman üst sınırında bir yükseltiye sahiptir; bu sebeple

³ Talip Yücel, “Hakkâri”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 18, MEB Yayınları, Ankara 1970, s.331.

⁴ Özden Özgen, “Hakkâri Vilayeti’nin Sosyo Kültürel ve Siyasi Yapısı (1923-196)”, *Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Uşak 2016, s. 2.

tarımsal faaliyetlere elverişli değildir. Ağaçsız olan bu bölümler hayvan sürüleri ve yaylacılık için elverişlidir.⁵ “En önemlileri ilin kuzey bölümlerindeki

-Kandil Yaylası

-Armut Düzü Çevresi

-Kanimehan Yaylası

-Vareberkizan Yaylası

- Çukurca'da Derman Meydanı'dır”⁶

Hakkâri’de hâkim bitki örtüsü karasal iklimin sonucu olarak bozkırdır. Bölgede değişik yükseklik ve şekillerde arazilerin bulunması doğal bitki örtüsünün de zengin olmasını sağlamıştır. Bölgede doğal bitki örtüsünün yeryüzü şekilleri ile yakın ilgisi vardır. Dağların dik yamaçları, aşınım ve süpürme sonucu çoraklaşmışken eğimin azaldığı yamaçlar orman, çalılık veya çayırlarla örtülüdür. Doğu Anadolu iklim özellikleri ile Hakkâri’nin bitki örtüsü bazı yerlerde farklılaşır. Bölgenin yüksek kesimlerinde yağış, sıcaklık, bitki örtüsü ve meteorolojik veriler, Doğu Anadolu’nun sert karasal iklimine yakın bir iklim tipinin hâkim olduğunu göstermektedir. Doğu Anadolu’da olduğu gibi Hakkâri’de de kışlar sert ve soğuk yazlar ise sıcak ve kurak geçmektedir.

Hakkâri; Türkiye’nin en fazla engebeye sahip illerimizden biridir. Engobenin fazla olması yeryüzü şekillerini, bitki örtüsünü, iklimini geçim kaynağını dahi belirlemiştir. Tarımsal faaliyetlerin az, hayvancılığın yoğun olduğu bölgede geçim kaynağını coğrafi yapı belirlemiştir. Engobenin fazla olması halkı birçok faaliyetten mahrum bırakmış, eğitim, sağlık, bayındırlık gibi faaliyetler bölgede sürekli olarak eksik kalmıştır.

II. Hakkâri Adının Kökeni

M.Ö 7000 yılından bu yana sürekli bir yerleşim yeri olan Hakkâri yöresinin adı Akar aşiretinden gelmektedir. Bölge tarihin ilk dönemlerinden bu yana

⁵ “Hakkâri” *Yurt Ansiklopedisi*, C.5, s.3293.

⁶ Hakkâri Valiliği, *Hakkâri 2003 İl Yıllığı*, TŞOF Plaka Matbaacılık, Ankara 2003, s.35.

medeniyetlerin, insan topluluklarının uğrak yeri olmuştur. Bölge geçmişten günümüze stratejik, kültürel, ekonomik, politik yönden önemli bir yere sahiptir ve sürekli olarak işgale uğrayan bölgenin yerleşim tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bölge sınırları içinde bulunan kaya resimleri; yerleşmenin Cilalı Taş Devri'ne kadar gittiğini göstermektedir. Yerleşmelerin Neolitik Dönemde de sürdüğünü gösteren belgeler bulunan kaya resimleridir. “ *Bu bölgenin ilk sakinleri olarak bilinen Hakkarlar; dağda yaşamasını bilen ve dağı seven bir kabileydi*”⁷

Bölge; tarih boyunca bir tür geçiş noktası olması nedeniyle birçok kültürün hem kaynaşma hem de çatışma yeri konumundadır. “*639 yılında bölgeye gelen ilk Arap-Müslüman kafileleri, Habur ve Yukarı Zap başlarında yerleşmiş olarak gördükleri Akar aşiretinden dolayı bu yörenin adını ilk defa (Arap söylenişine uygun olarak) Hakâr veya Hakâriye diye anmışlardır. Hakkâri “i” nispet ekine göre “Akarlara mensup” anlamına gelmektedir. Nitekim ünlü Arap tarihçisi İbn Havkal da bölgede yaşayan Hakkâr (Akar) aşiretinden dolayı yöreye Hakkâri'ye (Hakkarların Beldesi) adı verildiğini belirtir.*”⁸ Hakkâri kelimesi güçlü, savaşçı, gücü yetebilen anlamlarına gelmektedir. Bölge; 1536 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına katılmasından bu yana Hakkâri adıyla anılmaktadır.

III. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Hakkâri

Sadece günümüzde değil tarihin her döneminde politik, stratejik ekonomik ve kültürel açıdan önemli konumda bulunan Hakkâri'nin tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Hakkâri; yazılı tarih öncesi çağlardan bu yana insan topluluklarının uğrak yerlerinden biri olmuştur. Bölgede bulunan kaya resimleri, yerleşmelerin Cilalı Taş Devri'ne kadar uzandığını göstermektedir. Yörede bulunan resimlerin birçoğunda bir tür dağ keçisi figürü ve hayvan avlayan insan figürü bulunmaktadır. “*İlkel ve simgesel olan av tuzakları ve hayvan avlayan insan figürleri de bulunmaktadır. Bu kaya resimleri Hakkâri insanının ilk çağlarda avcılığın yanı sıra*

⁷ Hakkâri Valiliği, Hakkâri 1973 İl Yıllığı, Pore Basımevi, İstanbul 1974, s.17.

⁸Darkot, Hakkâri...s.99.

hayvancılık ve tarımla da uğraştığını göstermektedir”⁹ Bu resimlerin önemli bir bölümü Hakkâri’nin güneydoğusundaki Gevaruk vadisinde bulunmaktadır. Bölgede bulunan kaya resimlerinin birçoğunda yöreye ait bir tür dağ keçisi çizilmiştir.

Hakkâri coğrafyası sahip olduğu su kaynakları, nehirleri, bitki çeşitleri, yabani hayvanları sayesinde ilkel insanların barınma, korunma, yeme içme gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir yer olmuştur. *“Yapılan araştırmalar Hakkâri yöresinde M.Ö. 100.000-40.000 ile tarihlenen Orta Palaolitik Dönemden başlayarak kısa süreli yerleşmeler olduğunu ortaya koymaktadır. Kılıç Kökten 1961’de Yüksekova’ya yaptığı gezi sırasında bulduğu volkanik cam (obsidyen) gereçlerden yöredeki ilk yerleşmelerin bu dönemde olduğu kanısına varmıştır.”¹⁰ Kayalar üzerinde çok sayıda çizilmiş resim ve motifler vardır, adeta açık hava müzesini andırmaktadır.*

Hakkâri’nin ilk sakinleri MÖ. 3000 yılından itibaren burada yaşayan Hurri kökenli boy ve aşiretlerdir. *“Hurriler MÖ. 2000 yılının ilk yarısında Hurri ve Mittani olarak iki konfederasyona ayrıldılar. MÖ. 1550-1350 yılları arasında Ön Asya’nın en kudretli devleti olan Hurri-Mittani Devleti’nin başkenti Resulayn yöresinde bulunan Veşşugani idi.”¹¹ Hurri Devleti’nin zayıflamasıyla birlikte Hurri kökenli bazı topluluklar özellikle Van ve çevresini yurt tuttular. Hakkâri bölgesinde bulunan altın, gümüş, simli kurşun, bakır, demir, kükürt, arsen yatakları hem Mezopotamya hem de Doğu Anadolu’da kurulan devletler için önemli bir yere sahipti ve bu bölgede bulunan maden yataklarına sahip olmak isteyen Asurlular bölgede kurulan küçük krallıkları hâkimiyeti altına almak istemiştir. *“Asur kaynakları Hurri kökenli bu topluluklara “Nairi” adını vermişlerdir. Bu krallıklar MÖ. 900’lü yıllarda Asur saldırıları karşısında birleşerek bağımsızlıklarını korumak şartıyla Urartu Devleti’ni kurdular.”¹²**

Hakkâri, Asurluların başkenti olan Ninova ve Urartuların başkenti olan Tuşpa’nın ortasında yer aldığı için o dönemdeki birçok devletin dikkatini çekmiştir.

⁹ Özgür Battal, “Hakkâri İlinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1950-2010)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)Hacettepe Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara 2010, s.73.

¹⁰ 2003 İl Yıllığı, s.21.

¹¹ Ekrem Memiş, *Eski Çağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Yayınları, Konya 2015, s.35.

¹² Füzûzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.238.

Bölge o dönemde M.Ö. 1200'lü yıllarda yaşayan birçok devlet için büyük bir öneme sahipti ve stratejik önem açısından çok sayıda mücadeleye tanık olmuştur. Medler de Hakkâri için mücadele etmiş ve bunun için Babil Devleti ile anlaşarak Asur Krallığı'nı ortadan kaldırmış Hakkâri dâhil bütün Doğu Anadolu'ya hâkim olmuştur. Hakkâri İran ticaret yolunun üzerinde bulunduğu için büyük önem kazanmıştır. Persler de bu bölge için ciddi anlamda savaş vermiş ve birçok kez mücadelede bulunmuşlardır. Pers İmparatorluğu'nun iki yüzyıl kadar süren hâkimiyeti Büyük İskender'in Anadolu'ya çıkışıyla sona ermiş ve Büyük İskender Hakkâri'yi de fethetmiştir.

Hakkâri kent merkezinde 1997-2000 yıllarında yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgular arkeoloji dünyasında büyük bir heyecan yaratmıştır. 1998 yılında Hakkâri Kalesi'nin kuzey batı eteklerinde yapılan kazı çalışmasında on biri erkek savaşçılara ve ikisi kadınlara ait olmak üzere 13 adet dikme taş (stel) bulunmuştur. MÖ. 1450 ile 1000'li yıllar arasına tarihlenen ve yerel bir dağ hanedanlığına ait olduğu bu stellerin ölmüş ataları anmak için bir tür mezar taşı olarak yapıldığı tahmin edilmektedir.¹³ Bunların yanında mezar odaları da bulunmuş ve çok sayıda insan iskeleti ile beraber çanak, çömlek, pişmiş topraktan oluşan çok sayıda günlük kullanım eşyalarına da rastlanılmıştır. Yapılan arkeolojik kazılar ani bir şekilde durdurulmuş ve bulunan kemik, stel ve eşyaların kimlere ait olduğu saptanamamıştır. Urartuların zayıflamasıyla birlikte Hakkâri'ye hâkim olan devletler; Medler, Persler, Büyük İskender, Atropoten Satraplığı, Selökidler, Tigran, Roma-Part, Arsaklılar, Sasaniler'dir.

Hz. Ömer döneminde (634-644), Arap birlikleri tüm Doğu Anadolu'ya akınlar yapmış ve Hakkâri'nin coğrafi yapısının dağlık olması sebebiyle ele geçirmeye çalışmamışlardır. Hz. Ömer'in komutanlarından Emir Habib bin Mesleme Doğu Anadolu'ya akınları sırasında bölgeyi işgal girişimlerinde bulunmamıştır.¹⁴ Bölgenin coğrafi yapısının yanında Arap askerlerinin soğuk iklime dayanıklı olmaması da etkili olmuştur. Bu durum Emeviler ve Abbasiler döneminde de devam etmiştir. Araplar kendi içinde merkezi devletleri yıkılıp küçük beyliklere ayrıldıkları sırada İran'da ortaya çıkan Büveyhoğulları'nın (932-1062) Irak kolu bir ara Hakkâri

¹³ 2015 İl Yıllığı, s.2

¹⁴ Adnan Menderes Kaya, *Tarihi Konuşan Bir Kent: Hakkâri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s.29.

ve çevresini ele geçirmiş ise de yöre halkının yoğun direnmesi ile karşılaşmışlardır.¹⁵ Büveyhiler Musul'da yaşayan Hamdanililerle savaş içindeydiler ve Hakkârililer Hamdanilere yardım etmişlerdir. Buna karşılık Büveyhiler, Hakkâri'ye saldırdılar. Hakkârililer ise kışın gelmesini bekleyip kalede savunma halinde beklemişler, kışın uzamasıyla birlikte kuşatmaya dayanamadılar ve teslim oldular. Büveyhiler, Hakkâri emirlerinin hepsini idam etmişlerdir.¹⁶

Orta Asya'da kurulan Selçuklu Devleti'nin bölgeye tam olarak yerleşmesinden önce *"bölgeye ilk olarak Oğuzların geldiği görülmektedir."*¹⁷ Çağrı Bey kumandasındaki Oğuzlar Hakkâri'ye Musul üzerinden geçmeye çalışınca buradaki Kürt aşiretleri ile şiddetli çatışmaya girmişlerdir. Bu durum İslam Ansiklopedisi'nde şöyle özetlenmektedir: *"Hakkâri yöresine ilk defa 1040-41 yılında gelen Oğuzlar, buradaki halkla savaşp obalarını ve mallarını ele geçirmiş, kadın ve çocuklarını esir almışlardır. Ancak daha sonra onları dağlarda takip ettikleri sırada cereyan eden ikinci savaşta yenilen Oğuzlar yöreden uzaklaşıp dağlara çekilmişlerdir."*¹⁸ Selçuklular bu bölgeye geldiklerinde bölge Abbasilerin hâkimiyeti altındaydı. Büyük Selçuklular, 1056 yılında Musul'u hâkimiyet altına aldılar ve uzun yıllar Hakkâri'nin de içinde bulunduğu Musul ve Cezire bölgesi Selçuklu valileri tarafından yönetilmiştir. Yönetime gelen valiler çok sert önlemler almaya başlamışlardı, sert önlemlerden korkmaya başlayan halk daha içerilere dağlara sığınmaya başladılar. Hakkâri emirleri de Büveyhilerin yıktığı kaleleri inşa etmeye başlamış ve valiler bu konuda tedirgin olmaya başlamışlardı.

Abbasiler de kendi içlerinde yaşadıkları çatışmalar yüzünden güçleri azalmış sadece halifelik gücünü koruyordu. Abbasi Hanedanına mensup Hakkâri Büveyhiler'den Hakkâri'ye ilk olarak yerleşip burayı merkez yapan Melik İmadüddin'dir.¹⁹ Melik İmadüddin'nin Hakkâri'yi merkez seçmesinin sebebi ise Hakkâri vilayetinin İran'a sınırı olmasıdır. Ayrıca Moğollara karşı buranın savunmasının daha müsait

¹⁵ Nazmi Sevgen; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Yayına Hazırlayanlar; Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara 1982, s.16

¹⁶ 2015 Hakkâri İl Yıllığı, s.24

¹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002, s.10.

¹⁸ *İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.206.

¹⁹ Dündar Ali Kılıç; *Abbasi Devleti'nden Hakkâri Beyliği'ne İrisan Beyleri*, Bilge Matbaacılık, İstanbul 2006, s.43.

olmasıdır. Musul'da kurulan ve Selçuklulara bağlı olan Zengi Atabekleri korunaklı olan Hakkâri'de İmadiye Kalesi'ni kurdular, bu denli korunaklı bir bölgeye hâkim olmak istemişlerdir. Bölgede yaşayan Kürt aşiret liderleri Selçuklulara ve onların haleflerine vergi ve asker veriyordu. Selçukluların ve Zengi'lerin hâkimiyetlerini tanımayan bazı Hakkâri beyleri Çölemerik'e kaçmışlardır.

Hakkâri'de bulunan iki büyük aşiret olan Ertuşiler ve Pinyanişiler kendilerine bağlı olan diğer küçük aşiretlerle birleşerek merkezi bir beylik kurmaya çalışmışlardır. Şöyle ki, 1360'lara doğru bu aşiretler Hakkâri Beyliğini kurmuşlar ve beyliğin başına I. İzzeddin Şir getirilmiştir.”²⁰ Onun döneminde bölgede düzen ve huzur oluştu, çok da güçlenen beylik Van ve Gevaş'ı da topraklarına katmıştır. Timurluların Doğu Anadolu'da etkinliklerini arttırmaları sonucunda bölgede barış dönemi sona ermiş ve 1386 yılına gelindiğinde Timur Van ve Vestan (Gevaş) Kalelerini kuşatmış, İzzeddin Şir²¹ ise savunmaya daha elverişli olan Van Kalesi'ne çekilmiştir.²² Hakkâri Beyliği daha sonra 1491 yılında Akkoyunluların egemenliği altına girmiştir.

IV. Osmanlı Devleti Döneminde Hakkâri

1502 yılında Hakkâri Beyliği'nin başına Zahid Bey²³ geçmiş ve genel olarak Safevi yanlısı bir politikaya sahip olmuştur. Hakkâri, Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği bir yerdi ve o dönemde çoğunlukla Safevi egemenliği altında kalmıştır. Bu hâkimiyet mücadelesinin temelinde Hakkâri'nin Osmanlı ve İran arasında sınır bölgesi oluşturmasıydı. Her iki devlet bölgeyi ellerinde tutabilmek için bölgedeki aşiretlere çok sayıda imtiyaz tanımış ve bu nedenle Hakkâri yönetim konusunda sürekli olarak el değiştirmiştir. Hakkâri, 1548 yılında Van ile birlikte Osmanlı topraklarına katılmış ve aynı tarihte kurulan Van Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Hakkâri Beyliği'nin başında bulunan Zahid Bey, beyliği iki oğlu

²⁰ Özgen, *a.g.t.*, s. 17.

²¹ Cizre Beylerinin halk arasında saygınlık kazanmak ve egemenliklerine meşru bir zemin oluşturmak için kendilerini kimi zaman büyük sahabe Halid bin Velid kimi zaman ise Abbasilere dayandırdıkları görülmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu tamamen Osmanlı Devleti'ne bağlanmış böylece Kürt mirlerinin Osmanlı Devleti'ne itaat etmeleri sağlanmıştır. Bkz: Tuncay Ögün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları 2010.

²² 2003 İl Yıllığı, s.23.

²³ Yılmaz Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 2, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983, s.62.

arasında paylaştırmıştır. Oğullarından Seyit Mehmed Vastan (Gevaş), Melik Bey ise Bay Kalesini merkez edinerek kendilerine verilen yerleri yönetmişlerdir.²⁴

İki farklı yönetici tarafında yönetilen bölgede iç çatışmalar baş göstermiştir. Stratejik bir konuma sahip olan Hakkâri’de daha fazla karışıklığa sebebiyet vermemek için Osmanlı yönetimi, beyliğin başına Melik Bey’in oğlu Zeynel Beyi getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı-İran savaşları kapıdaydı ve Osmanlı Hakkâri’de husumetli olan aşiretleri barıştırma yoluna gitmiştir. İran’a karşı Osmanlı Hakkâri’yi yanında istemiştir ve öyle de olmuştur. Beylik 19. yüzyıla gelindiğinde sürekli olarak yaşanan taht kavgaları sebebi ile güç kaybetmiştir. “*Hakkâri Emirliği, Şark bölgesinin en saygın ve en güçlü emirliklerinden biri idi. Fakat 1830’lu yıllara gelirken Hakkâri Emirliği eski ihtişamlı gücünden biraz uzaklaşmıştı. Özellikle Müküs Emiri Han Mahmud’un tarih sahnesine çıkması ve coğrafi olarak Hakkâri Emirliği bölgesine gelişimini sürdürmesi emirliğin zayıflamasına neden olmuştur. Ayrıca Hakkâri Emirliği, 1830’lu yıllara gelirken Bedirhan Bey ile birlikte büyüyen Botan Emirliği’nin gölgesinde kalmıştır.*”²⁵

XIX. yüzyılda Hakkâri yöresi Osmanlı Devleti’nin merkezi otoritesinin tam anlamıyla kurulamadığı bölgelerden biriydi. Geniş coğrafi şartları, aşiret yapısı ve çetin kış şartları Osmanlı otoritesini daha da zayıflatmıştır. Son ocaklık sahiplerinde Hakkâri Beyi Şenbolu Nurullah Bey ile Cizreli Bedirhan Bey’in merkeze karşı itaatsizliklerinin görülmesi üzerine İstanbul Hükümeti Osman Paşa’yı bölgedeki nizamı sağlamakla görevlendirmiştir. 1847’de Hakkâri’ye gelen Osman Paşa Şenbolu Nurullah ile Bedirhan Bey’in ocaklarını ellerinden almıştır. 1853 yılında Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında çıkan Kırım Savaşında Dağıstanlı mücahit Şeyh Şamil ile işbirliği yapan Şemdinlili Seyyid Taha Hakkârilileri Ruslara karşı harekete geçirerek cihat ilan etmiştir.²⁶ İngiltere ise kendisini bölgede yaşayan Nasturiler’in hamisi ilan etmiş ve orda yaşayan Nasturileri Osmanlı’ya karşı kışkırtmaya başlamıştır. Rusya da kendisini bölgede yaşayan Nasturiler’in hamisi ilan etmiştir ve Nasturilere silah, elbise yardımıyla bulunmuş aşiretleri Osmanlı’ya karşı kışkırtmıştır.

²⁴ Kaya, a.g.e., s.49.

²⁵ Kılıç, a.g.e., s.91.

²⁶ Enver Özkahraman, *Hakkâri 94*, Ankara 1996, Erk Yayıncılık, s.36.

1914 yılına gelindiğinde bölgede Müslüman ve Nasturi aşiretlerinin çatışmaları şiddetlenmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti çatışmaların şiddetini önlemek ve bütünlüğü sağlayabilmek için Nasturi aşiretlerini hoş tutmaya çalışıyordu. Osmanlı'nın Nasturileri hoş tutmasının altında yatan en büyük etken bağımsızlıkçı girişimlerini engellemektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, Nasturi aşiretleri bağımsızlık için eyleme geçmişlerdir. Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ve açtıkları cephelerde Ruslar da önlem almakta gecikmemişler, karşı saldırıyla Dilman ve Selmas²⁷ kasabalarını ele geçirdikten sonra güneybatıya yönelerek 3 Aralık 1914'te Hakkâri'ye girmişler; ama geri hatlarının Urmiye'deki Türk müfrezelerinin saldırısına uğramasından çekindikleri için geri çekilmişlerdir. Fakat Aralık 1914'te başlatılan Sarıkamış Harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca Ruslar, Doğu Anadolu'ya yönelik saldırılarını tekrar başlatmışlardır. Osmanlı birliklerinin Bitlis'e çekilmesinden yararlanan Ruslar, daha da güneye ilerleyerek 23 Mayıs 1915'te Hakkâri'yi tekrar ele geçirmişlerdir. Üç yıl süren Rus işgalinden sonra 1917 yılında Rusya'da yaşanan Bolşevik İhtilali ile birlikte bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır.

V. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hakkâri

Hakkâri, Cumhuriyet Dönemi'nden önce Van ilinin bir sancağı olarak Musul vilayetinin kuzeyinde yer alıyordu. Bu süreçte İngiltere, Musul için mücadele verirken Hakkâri de sahip olduğu statü sayesinde çok fazla önem arz ediyordu. Ankara Hükümeti'nin başarısını belgeleyen 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'dır. En önemli konularından biri Musul sorunuydu ve bununla birlikte Hakkâri'ye dâhil olan Zaho ve İmadiye bölgeleri de İngiltere'nin almak istediği yerler arasındaydı. İngiltere ve Türkiye o dönemde Musul konusunda her ne kadar uzlaşamadıysa da Hakkâri konusunda da anlaşmazlık yaşamışlar ve bu yüzden Hakkâri'nin siyasal geleceği, Musul'a kavuşturulacak olan siyasal statü ile doğru orantılı olmuştur.²⁸ Hem Ankara hükümeti hem de İngiltere Musul ve Hakkâri'den vazgeçmek istememişlerdir. Ankara Hükümeti toprak bütünlüğünden ödün

²⁷ Lale Yalçın-Hackmen, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, Çeviren; Gülhan Erkaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.88.

²⁸ Kaya, a.g.e., s.63.

vermemek adına Musul'u İngiltere'ye bırakmış, Türkiye sınırları içinde kalan Hakkâri'yi İngiltere'ye bırakmamıştır.

Hakkâri ilk defa 1876 yılında il olmuştur. Bu tarihten önce Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancak iken daha sonra Van vilayetine bağlı bir kazaya dönüştürülmüştür. Cumhuriyet'in ilan edildikten sonra 1926 yılında çıkarılan 977 sayılı Teşkilatı Mülkiye kanunu ile Hakkâri ikinci defa il haline getirilmiştir. 20 Mayıs 1933 yılında çıkarılan 2197 sayılı kanun ile Hakkâri bir kez daha il statüsünden düşürülmüş ve Van'a bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. 4 Nisan 1936 tarihine gelindiğinde çıkarılan 2885 sayılı kanunla Hakkâri son defa olmak üzere il haline getirilmiştir. 1945-1970 yılları arasında Hakkâri'ye baktığımızda o dönemde merkez ilçe dahil olmak üzere toplamda 4 ilçesi mevcuttur. 1945 yılında Hakkâri'nin ilçe sayısına baktığımızda bunlar; Merkez ilçe, Beytüşşebap, Şemdinli ve Yüksekova ilçelerinden oluşmaktadır. 1950-1955 yılları arasında Van ilinin Başkale ilçesinin Bağışlı Bucağı (Şivelan) bucağı 5 köyü ile Hakkâri'nin merkez ilçesine bağlanmıştır. 1 Mart 1953 yılında yürürlüğe giren 6068 sayılı kanunla Merkez ilçenin Çukurca ve Beytüşşebap ilçelerinin Zap bucakları ile bunlara bağlı köylerden Çukurca ilçesi teşkil ettirilmiştir. 1973 yılında ise Hakkâri ili 6 kaza 12 bucak ve 145 köyden oluşmaktadır.²⁹ Günümüzde ise Hakkâri ili 5 ilçeden oluşmaktadır. Merkez ilçe, Yüksekova, Şemdinli, Çukurca ve Derecik ilçeleridir.

²⁹Hakkâri 1974 İl Yıllığı, Hakkâri Valiliği, s. 77-78.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE HAKKÂRİ (1923-1946)

1.1. Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından barış görüşmeleri amacıyla Lozan Konferansı'nın toplanma süreci başlamıştır. 13 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da toplanması planlanan konferansa hangi heyetin gideceği tartışmaya yol açmıştır. İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve İngiltere'nin içinde bulunduğu sorunlar yüzünden konferans belirlenen tarihte değil, 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır.³⁰ 20 Kasım 1922 tarihinde toplanan Lozan Konferansı'nda Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın galibi devletler ile bir araya gelmiştir.³¹

Konferansa bir tarafta Türkiye yer alırken diğer tarafta ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Japonya ve Yugoslavya da yer almıştır. Rusya ve Bulgaristan ise konferansa sadece Boğazlar konusu görüşülürken katılmıştır. ABD ise gözlemci sıfatı ile görüşmelerde yer almıştır.³² Türk heyetinin Misak-ı Milli'den taviz vermemesi üzerine konferansta ayrışmalar, huzursuzluklar baş gösterdiğinden görüşmelere ara verilmiştir.

Türk heyeti konferansta Boğazlar konusu, kapitülasyonlar ve Musul konularında taviz vermemiştir. Türk Heyeti'nin Misak-ı Milli³³'den dolayı taviz vermedikleri konulardan, İtilaf Devletleri'nin Türkiye üzerinde planladıkları emellerini ertelemek zorunda kalmışlardır. Görüşmelerde uzlaşmaya varılamayınca 4 Şubat 1923 tarihine kadar konferansa ara verilmiştir. 4 Şubat 1923 - 23 Nisan 1923 tarihleri arası Lozan Barış Konferansının kesilme dönemidir.

³⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C.II, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1967, s.36.s

³¹ Suna Kili; *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, XII. Baskı, s.141, 2008 Ankara.

³² Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V (1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s.124.

³³ Misak-ı Milli, milli antlaşma, sözleşme anlamına gelmektedir. Tam bağımsızlığın sağlanması için yapılan ve Mebusan Meclisi'nde kabul edilen antlaşmadır. Sınırlar, Boğazlar, Azınlık Hakları, Kapitülasyonlar, Arap ülkeleri, Batı Trakya Vilayet-i Selase, Osmanlı Borçları hakkında kararlar alınmıştır. Türkiye'nin tam bağımsızlık yolunda attığı en önemli milli adımlardan biridir. Bkz. Serdar Sakin, "Misak-ı Milli'nin Hazırlanışı Kapsamı ve Tarihsel Değeri", *Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Kayseri, 2003, s.111.

23 Nisan 1923 tarihi itibariyle Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi başlamıştır ³⁴ Konuşulan konular arasında Musul Sorunu, kapitülasyonlar ve azınlıklar konusunda kesinlikle geri adım atılmayacağı taviz verilmeyeceği konusunda fikir birliği yapılmıştır. Konferansın birinci döneminde askeri konular ve sınırlar ele alınmış çoğunlukla da çözüme kavuşturulduğu için ikinci dönemde daha çok mali konular ele alınmıştır.

İtilaf Devletleri; kapitülasyonlar konusunda Türk heyetinin taviz vermesini istemiş; Türk heyeti tam bağımsızlığa ters düşen her öneriyi reddetmişlerdir. Bu kapsamda Musul sorunu çözüme kavuşturulamamış ilgili devletlerce ayrıca görüşülmeye bırakılmış ve öyle anlaşmaya varılabilmektedir. Ankara Hükümeti ve Lozan'da bulunan Türk heyeti arasında mübadele meselesi, borçların ödenmesi ve Musul sorunu yüzünden anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Çözülemeyen bazı sorunlara rağmen 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri ve Türkiye arasında imzalanmıştır. Çözülemeyen Musul konusu ise İngiltere ve Türkiye arasında görüşülmek üzere konferans sonrasına bırakılmıştır.

1.2. Musul Meselesi ve Hakkârî

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Musul sahip olduğu petroler dolayısı ile İtilaf Devletleri'nin dikkatini çekmiştir. Bu bölge; Almanya, İngiltere, Fransa arasında rekabet konusu olmuştur. İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalardan biri olan 1916 yılında imzalanan Skyes-Picot Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarını paylaşmışlardır.³⁵ Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya bırakılan Musul, 1920 yılının Nisan ayında gerçekleşen San Remo Konferansı'nda İngiltere'ye verilmiştir.³⁶

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Ateşkes Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak İngiltere, 3 Kasım 1918

³⁴ Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara 2000, s.115.

³⁵ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Bilge Karıcı Yayınları, İstanbul 2002, s.22.

³⁶ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Sander Yayınları, İstanbul 1994 s.430.

tarihinde Musul'u işgal etmiştir. İngiltere; Musul'u bulunduğu konumdan, petrol yatakları açısından sömürge altına almak istemiştir. Türkiye, Musul'u vatan meselesi olarak görürken İngiltere ise Musul'u tamamen petrol olarak görmüştür. Musul sorunu; Lozan'da çözüme kavuşamayan konulardan biri olmuştur.³⁷ Sorun dokuz ay içinde çözüme kavuşturulamazsa konu Milletler Cemiyeti'ne taşınacaktı. İngiliz heyeti İstanbul'da yapılacak olan konferans için Türkiye'ye gelmiş, İstanbul'da iki devletin heyetleri de masaya oturmuştur. 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlayan Haliç Konferansında İngiltere Musul'a ek olarak Nasturi nüfus yoğunluğundan dolayı Hakkâri'yi de istemiştir. Bu talep üzerine görüşmeler son bulmuştur. Türkiye sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır.

Milletler Cemiyeti bu konu için Belçika'nın başkenti Brüksel'de 29 Ekim 1924 tarihinde acil bir şekilde toplanmıştır.³⁸ Burada alınan karara göre geçici bir sınır hattı çizilmiş, bu sınır hattı da Hakkâri-Musul sınırı olmuştur. İngiltere; Milletler Cemiyeti'ne sunduğu raporda da Musul'un yanında Hakkâri'yi istemiş, Türkiye ise her iki bölgenin de Türkiye sınırları içinde kalması gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Musul, Misak-ı Milli kararları açısından Türkiye toprağı olarak görülmüştür. Bu yüzden de İsmet Paşa'nın bu konuda taviz vermesi mümkün olmamıştır. İngiliz Heyeti konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmeden önce tarafların kendi aralarında bir kez daha görüşülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu öneri İngilizleri çıkmazdan kurtarsa da Türk tarafını çıkmazda bırakmıştır. İngiliz heyeti tarafından sunulan bu öneri Misak-ı Milli kararları ile örtüşmemiş ve Türk Heyeti tarafından da reddedilmiştir.³⁹

Milletler Cemiyeti Irak'ta referandum yapılmasını talep etmişse de İngiltere bunu kabul etmemiştir. Irak halkı da kendi arasında bölünmüş, bir kısmı İngiltere'ye bağlanmak istemiş, bir kısmı da Türkiye'ye bağlanmak istemiştir.

³⁷ Fatih Tuğlloğlu, "Ali Naci Karaca'nın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)*, S.53, 2013 s.303.

³⁸ Sezen Kılıç, "Musul Sorunu ve Lozan" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.21, S.71 Ocak 2008, s. 331.

³⁹ Seyhan Topaloğlu, "Lozan Barış Antlaşması ve İki Aşamalı Oyun", *Yüksek Lisan Tezi, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, 2018, s. 117.

İngiltere; Milletler Cemiyeti üzerinde nüfuzu olan bir ülkeydi ve karar da İngiltere'nin istediği gibi olmuştur. Kerkük, Süleymaniye, Musul İngiltere'ye bırakılmıştır. Heyet Hakkâri'nin İngiltere'ye verilmesine karşı çıkmış, Türkiye topraklarında kalmasına karar vermiştir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı toprağı olan Musul; Irak topraklarında kalmış ve İngiltere'nin manda yönetimine bırakılmıştır.

Türkiye bu esnada henüz Milletler Cemiyetine üye değildi ve İngiltere Milletler Cemiyeti üzerinde etkiliydi. Yeni kurulan Türkiye askeri anlamda çok yorgun düşmüş ve İngiltere ile bir savaşa giremeyecek durumdaydı. Şeyh Sait isyanı ile de uğraşan ülke, 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması ile Musul'un İngiltere'ye bırakmak zorunda kalırken, Hakkâri'nin Türkiye topraklarında kalmasını sağlamıştır. Bu antlaşmaya göre Brüksel Hattı, Türkiye-Irak sınırı kabul edilmiştir.⁴⁰Hakkâri, Cumhuriyet döneminde 1924 yılında merkezi Çölemerik olarak vilayet haline getirilmiş, 20 Mayıs 1933 tarihinde Van iline bağılı bir ilçe haline getirildiyse de 4 Ocak 1936 tarihinde tekrar il olarak kabul edilmiştir.

1.3.Hakkâri'de Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatlanması ve Faaliyetleri

Cumhuriyet ilan edilmeden önce 9 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk fırkası (partisi) olan Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönüşmüştür. Fırkaya dönüşmesi ile birlikte ülke genelinde örgütlenmeye ve il başkanlıkları açmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu andan itibaren il merkezlerinden biri olan Hakkâri'de CHF'nin teşkilatlanma yaptığı illerden biri olamamıştır. Hakkâri ilinin mevcut coğrafik özelliklerinin yanı sıra merkeze olan uzaklığı ve Türkiye'nin en uç noktasında olması gibi nedenlerden dolayı gelişimi diğer illere göre zayıf kalmıştır. Bu durum Hakkâri'nin1932 yılında Van vilayetine bağlanmasına neden olmuştur. Ancak 1936 yılında tekrar il olmasıyla birlikte Hakkâri'de hem CHP teşkilatlanması hem de Halkevi faaliyetlerinin aynı anda olduğunu görmekteyiz.

Cumhuriyetin kuruluşundan beridir Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatlanmış ve ülke genelinde faaliyetleri olmuştur. CHP'nin Hakkâri'de kurulması yukarıda da bahsettiğimiz sebeplerden dolayı gecikmiştir. 22 Ağustos 1945 tarihinde Hakkâri'de

⁴⁰ Ahmet Eyicil, Peyman Hamadlak "Türkiye-Irak İlişkilerinde Musul Sorunu", *KSU Sosyal Bilimler Dergisi*, Şubat 2015, s.76.

ilk defa CHP teşkilatını Erzincan milletvekili Muş Bölge Müfettişi Feyzi Kalfagil kurmuştur. Bölgede CHP'nin kurulması ile birlikte bölgeye merkezden müfettiş gönderilmiş ve halkın partiden memnun kaldıklarını, partinin kurulması ile bölgede düzenin olduğunu saptamışlardır. Merkezlerde ilçelerde hükümet ve parti karşıtı herhangi bir sorunun olmadığını belirtmiştir.⁴¹Fevzi Kalfagil; parti il teşkilatını asil ve yedek üyeler olmak üzere kurmuş ve seçimi yapmıştır. Reşit Keskin başkan, İbrahim Kaya muhasip katip, Selim Seven, Sait Korkmaz, Mehmet Çallıparti üyeleri olarak seçilmişlerdir. Sait Şans, Mehmet Ertuş, Kasım Çetin, Tahir Taş ve Mustafa Şimşek ise yedek üyeler arasında olan isimlerdi.⁴² Hakkâri'de CHP teşkilatını kuranlar Reşit Keskin ve Halit Ertuş olmuştur.⁴³

Hakkâri'de CHP teşkilatı kurulurken en çok dikkat edilen nokta; nüfuz sahibi olan aşiret büyüklerinin teşkilata alınması olmuştur. Bu bölgede teşkilatlanması zaman alan CHP, kendini bölge halkına kabullendirebilmek için halk tarafından sevilen, saygı duyulan isimleri kurul üyeliğine dahil etmiştir.

Selim Seven⁴⁴ ve İbrahim Kaya⁴⁵ bölge halkı tarafından sevilen saygı duyulan isimler arasında olup bu isimler CHP kurul üyeliklerine alınmışlardır.⁴⁶ Hakkâri; 1935 yılına kadar Van vilayetine bağlı bir ilçe konumunda olduğu için seçim çalışmaları Hakkâri adına değil de Van vilayeti adına faaliyetlerde bulunmuştur. 1936 yılında Hakkâri, Van vilayetinden ayrılıp il statüsüne kavuştuktan sonra kendi adına faaliyetlerde bulunmuşlardır.

⁴¹BCA, Fon No:490-1-0-0 Kutu No:998 Dosya No:856, Sıra No:1, s.21.

⁴² Özgen, *a.g.t.* s.158.

⁴³ 1991-1992 yılları arasında Hakkâri SHP İl Başkanlığı Yapan Musa Ertuş ile 20 Ekim 2019 tarihinde yapılan röportajla öğrenilmiştir. 1938-1956 yılları arasında 4. Dönem Hakkâri Belediye Başkanlığı yapmış olan Reşit Keskin'in; Hakkâri 2004-2009 ve 2014-2019 yılları arasında 2. Dönem Belediye Başkanlığı yapmış olan Fatih Keskin ile yapılan 22 Ekim 2019 tarihli röportajla öğrenilmiştir.

⁴⁴BCA, Fon No: 790-1-0-0, Kutu No:160 Dosya No:639 Sıra No:1, s.10. Selim Seven, Dağgöl mahallesinden olup 1864 tarihinde doğdu. 1920 senesinde Hakkâri'nin Marinos köyünden gelerek merkezde yerleşmiş, medrese mezunu, Musul'un İmadiye ilçesine bağlı Bamerni köyünde oturmakta idi. Nakşi Şeyhi Bahaddin'den el almış olmakla beraber ayin yapmamakta, on beş dönümlük arazisi ve 30 koyunu vardı. Bütün Hakkâri halkının sevgi ve saygısını kazanmış, uzun zamandan beri devlet lehine çalışmıştı.1926 yılındaki Çölemerik taarruzuna iştirakle isyan eden Giravi aşiret reislerinden Lezgin'i Irak'tan nasihat ederek getirip Hükümete teslim etmiş ve daima devlete yardımcı olmuş ve müspet politika takip etmiştir. Selim Seven halkın güvenini kazanmış halka söz geçirebilen biri olup ilk bakışta CHP Hakkari İl Başkanı olması düşünülmüştür. Fakat yeni harfleri okuyup yazamayan Selim Seven sakallı olduğundan halka verdiği güvenden dolayı seçimlere katılmıştır.

⁴⁵BCA, Fon No: 490 1 0 0, Kutu No: 160, Dosya No: 639, Sıra No: 1, s. 10; İbrahim Kaya, Hakkâri Bağlıulya mahallesinden olup 1894 tarihinde doğmuştur.. Çiftçilikle uğraşmış ve rüştiye mektebinden mezun olmuştur. İbrahim Kaya'nın Abbasiler soyundan olduğu iddia edilmiştir.

⁴⁶BCA, Fon No: 490-1-0-0 Yer:160-639-1 s.8.

Hakkâri CHP teşkilatının en çok faaliyet gösterdiği yerler; halkevleri olmuştur. Daha sonra yerel ve genel seçimlerde seçimde en iyi sonucu alabilmek için il başkanları ve mebusluğa müracaat edenlerle birlikte çalışmalar yapmışlardır.

1.4. Tek Parti Dönemi CHP Milletvekilleri ve Faaliyetleri

4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nden sonra, Mustafa Kemal yönetimindeki Temsil Heyeti, Anadolu'da idareyi fiilen ele almıştır. 30 Eylül'de Osmanlı Hükümeti, Temsil Heyeti'nin talebi doğrultusunda, Meclis-i Mebusan seçimlerini yapma kararı almıştır. Temsil Heyeti'nde Mustafa Kemal'in de dâhil olduğu çoğunluk, meclisin Anadolu'da toplanmasından yana olmuştur. Ancak 28 Kasım 1919 tarihinde yapılan toplantıda, Kâzım Karabekir'in ısrarı ve Rauf Orbay'ın desteğiyle meclisin İstanbul'da toplanması kararlaştırılmıştır. Seçilen mebuslar Anadolu'ya çağrılarak kendilerine Temsil Heyeti'nin görüşleri tebliğ edilmiştir. 140 kûsur üyesinin üçte birinin çeşitli nedenlerle gelemediği son Osmanlı Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanmıştır. Bu son toplantıda meclisin aldığı en önemli ve en son karar Misak-ı Milli Beyannamesinin kabul edilmesidir. Meclisin toplanmasından kısa bir süre sonra İngiliz askerleri meclisi basmış, Rauf Orbay ile birlikte bazı milletvekillerini tutuklamışlardır. Bu durum üzerine 18 Martta toplanan mebuslar, yasama dokunulmazlığının ortadan kalktığı gerekçesiyle meclisi süresiz tatil etme ve Ankara'da toplanma kararı almışlardır. Ankara'ya gelmek istemeyen birkaç milletvekili dışında Mebusan Meclisi'nin 92 üyesi, açılacak yeni meclise katılmışlardır.⁴⁷

Mustafa Kemal, 19 Mart 1920 tarihinde vilayetlere, müstakil livalara ve kolordu kumandanlarına gönderdiği bir tebliğ ile her livadan Meclis'e beş temsilci seçilmesini istemiştir. Seçim liva merkezi ve kazalardaki ikinci seçmenler, vilayet idare meclisleri, belediye meclisleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir heyet tarafından yapılması planlanmıştır. Fakat zamanın kısıtlı olmasından dolayı seçmenlere müracaat edilememiştir. Uygulamada, tüm livalarda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin önerdiği veya kabul ettiği adaylar seçilmiştir. Böylece 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İstanbul

⁴⁷Serkan Tuna, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri Sürecinde Siyasi Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?" İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Mart 2016, s.2.

Meclisi Üyeleri ile birlikte 66 seçim bölgesinden toplam 337 temsilci, meclise katılmıştır.⁴⁸ TBMM'nin I. Döneminde yer alan 337 temsilcinin içerisinde bulunan Hakkâri Milletvekilleri ise şunlardır:

1.4.1. İbrahim Arvas

1884 yılında Hakkâri'de doğan Arvas, eğitim hayatına İstanbul'da başlamış ve daha sonra İstanbul Sultanisi'nden mezun olmuştur. Buradan mezun olduktan sonra yaptığı ilk görev ise Hakkâri Livası Nüfus Kâtipliği olmuştur. Çalışkan kişiliği ile ön plana çıkan Arvas, sırası ile Musul Raniye ve Dohuk Nüfus Memurluğu, Van Tımar ve Edremit Bucak Müdürlükleri, Gevaş Kaymakam Vekilliği ve Şemdinli Kaymakamlığı gibi görevlere getirilmiştir. Arvas yaptığı bu görevlerden sonra TBMM'nin I. Dönemi'nde Hakkâri Milletvekilli olarak belirlenmiş fakat kendisi Ankara'ya gelmeden bu görevden istifa etmiştir. Ancak daha sonra TBMM'nin II. Dönemi'nde Van, III. ve IV. Dönemi'nde Hakkari, V. VI., VII. ve VIII. Dönemlerinde ise tekrar Van Milletvekillikleri yapmıştır. Evli ve iki çocuk babası olan Arvas, 21 Ekim 1965 tarihinde 81 yaşında iken vefat etmiştir.⁴⁹

1.4.2. Ahmet Mazhar Müfit Kansu

Edirne Vilayeti Defter-i Hâkini Müdürü Süleyman Müfit Bey ve Fatma Hanım'ın çocuğu olarak 1874 yılında Denizli'de doğan Kansu, eğitim hayatına İstanbul'daki Fatih Rüştîyesinde başlamıştır. Babasının Edirne'ye tayin olmasından dolayı eğitimini Edirne Rüştîye Mektebi ve Edirne Mülkiye İdadisinde devam etmiştir. İdadideki eğitimini 1889'da tamamlamış ve mezun olmuştur. Daha sonra ise İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiye'ye başlamış ve 1891 yılında mezun olmuştur. Kansu, bu mezuniyetinden sonra Gelibolu ve Edirne İdadilerinde Müdür Yardımcılığı yapmıştır. Müdür Yardımcılığı'nın yanında Türkçe, Tarih ve Matematik Öğretmenliklerini de yapmış ve 1889 yılında ise kaymakamlığa terfi ettirilmiştir. 1904-1910 yılları arasında çeşitli yerde kaymakamlık yapan Kansu, 1910-1912 yılları arasında da Mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur. Pek çok kurumda görev alan Kansu, siyasi hayatına ise İttihat ve Terakki Fırkasında

⁴⁸Erol Kaya, "İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentiler", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt,4 Sayı, 1, 2002, s.39.

⁴⁹ *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. I 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.58.

başlamıştır. Erzurum Kongresi ile Millî Mücadele hareketine katılmış, Sivas Kongresi'nde faal rol oynamış ve Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasında yer almıştır. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne ise Hakkâri mebusu olarak katılmıştır. Ancak meclisin kapatılması ve baskıların sürmesi üzerine Ankara'ya gelmiştir. Ankara'ya geldikten sonra ise 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'de 1. Dönem Hakkâri Milletvekili olarak görev yapmıştır. Kansu, mecliste genellikle Maliye Komisyon olmak üzere birçok komisyonda üyelik ve başkanlık yapmıştır. Öte yanda milletvekilliği görevi ile birlikte pek çok başka görevleri de üstlenen Kansu, Cumhuriyetin ilanından sonra da siyasetten kopmayıp 5. döneme kadar Denizli mebusu, 6. dönem (1939) ve 7. dönem (1943) ise Çoruh (Artvin) mebusu olarak görev yapmıştır. 1946 seçimlerinden sonra siyasi hayatına veda eden Kansu, 12 Kasım 1948 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁵⁰

1.4.3. Çölemerikli Ömer Efendi

Hakkâri'nin önde gelen ailelerinden birinde doğan Ömer Efendi, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Hakkâri mebusu olarak görev yapmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile birlikte tekrar meclise girer. Ömer Efendi, Hakkâri Milletvekili seçilmesine rağmen 1. dönemde mecliste yönetime muhalif II. gruptan yana tavır aldığı için Ankara'ya gitmemiş ve görevinden istifa etmiştir.⁵¹

1.4.4. Seyyid Taha Efendi

Başkale Müftüsü Seyyid Muhyiddin Efendi'nin torunu ve Nakşi Şeyhi'nin Halifesi Mustafa Efendi'nin oğlu olan Arvasîzade Seyyid Taha Efendi, Hakkâri Sancağı'nın merkezi olan Başkale'de 1864 yılında dünyaya gelmiştir. Taha Efendi ilk eğitimini Abisi Abdülhakîm Arvâsî'den almıştır. Abisinden icazet alan Taha Efendi önce abisinin medresesinde dersler vermeye başlamıştır. Medrese hocalığının yanında ayrıca Hakkâri Vilayeti'nde çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Mahkeme azalığı, müderrislik, rüştiye (ortaokul) ve idadi (lise) muallimlikleri yapan Taha Efendi daha sonra Gever (Yüksekova) Müftüsü olmuştur. 1904 yılında ise Van

⁵⁰TBMM Albümü (1920-2010)..., s.58.

⁵¹ <https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/hakkarinin-memur-milletvekilleri-4443.htm> (08.12.2019).

Vilâyeti Nakibüleşraf Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. Başarılı memuriyetlerin ardından 1908 yılında da Hakkâri Mebusu seçilmiştir. 1912 yılında Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi nedeni ile memleketi olan Hakkâri'ye dönmüş ve burada Evkaf Müdürlüğü yapmıştır. 1915 yılında Rus işgali sebebiyle ailesiyle beraber Irak'a göç etmiştir. 1916 yılında Kerkük Medresesi müdürlüğü ve belâgat müderrisliğine getirilmiştir. Ayrıca Musul İdadisi'nde edebiyat ve Türkçe muallimliği yapan Taha Efendi 1918 yılında memlekete dönerek Van Müftüsü olmuştur. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile birlikte Hakkâri Milletvekili olarak seçilmesine rağmen İstanbul'un işgal edilmesi nedeni ile Ankara'ya geçmediği için istifa etmiş sayılarak milletvekilliği düşmüştür. Milletvekilliğinin düşürülmesinden sonra pek çok başka memuriyetlerde bulunduktan sonra felç geçirerek 19 Eylül 1928 tarihinde vefat etmiştir.⁵²

1.4.5. Asaf Süleyman Doras

1879 yılında Bursa'da doğan Süleyman Doras, İstanbul Hukuk Mektebi'ni okumuştur. Buradan mezun olduktan sonra önce Temyiz Mahkemesi Savcılığı Kalemi Kâtipliği'nde göreve başlamıştır. Kalemi kâtiplik görevinden sonra ise sırası ile İstanbul Hukuk Mahkemesi Kâtipliği, Selanik, Gevgili İlçesi Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi (Savcı) Yardımcılığı, Görölce Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Manastır istinaf Mahkemesi Müdde-i Umûmî (Savcı) Yardımcılığı, İlbasan, Serez, Kudüs Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Başkanlığı, Adana Sıkıyönetim Divân-ı ve Kozan Soruşturma Heyeti Üyeliği, Diyarbakır Hukuk Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Van İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umûmîsi, 1. Sınıf Dava Vekilliği, İstanbul Bidayet Mahkemesi 1. Ceza Başkanlığı, Konya Askerî Temyiz Divân-ı Üyeliği, Ankara İstinaf Mahkemesi Başkanlığı, Tayyare Cemiyeti Merkez İdare üyeliğinde bulunmuştur. Bu memuriyet görevlerinden sonra siyasete giren Doras, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında III. dönem Van, IV. Dönem Hakkâri Mebusluğu yapmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile birlikte II. dönem Hakkâri, III. IV. ve V. dönem Bursa Milletvekilliği, II. Dönem Divân-ı Riyâsetİdâre Memurluğu, İstanbul İstiklal Mahkemesi Üyeliği yapmıştır. Gümüş Donanma

⁵² TBMM Albümü (1920-2010)..., s.58.

Madalyası, Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası sahibi olan Doras, 9 Şubat 1946 tarihinde vefat etmiştir.⁵³

1.4.6. Mehmet Nazmi Dilaveroğlu

1874 yılında Van'da doğan Dilaveroğlu, önce Van'daki Rüştîye Mektebi'nden daha sonra ise Van İdadisinden mezun olmuştur. Bu eğitimlerinden sonra Van Mektubî Kalemi Memuru, Van İli Evrak Kalemi Memuru, Musul İli Matbaa Müdürü, Van Mektubî Mümeyyizliği Memuriyeti, Van Mektupçusu, Van Vilâyeti Tahrirat Müdürü yapmıştır. Siyasete atıldıktan sonra ise TBMM'de II. dönem Hakkâri Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 3 çocuk babası olan Dilaveroğlu, 9 Nisan 1958 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁴

1.4.7. İzzet Ulvi Aykurt

1879 yılında Eskişehir'de doğan Aykurt, Mülkiye Mektebi mezunudur. Buradan mezun olduktan sonra önce Eskişehir Şer'îye Mahkemesi Kayıt Memurluğu ve Başkâtipliği yapmıştır. Daha sonra ise Kütahya Tahrirat Kâtipliği, İzmit, Kayseri, Gümüşhane Sancakları İdare Meclisi Başkâtipliği, Mekke Emaneti Divan Efendiliği, Ulukışla ve Akşehir Kaymakamlıkları, Ankara Erkek Lisesi Tarih Öğretmenliği, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Yazarlığı ve Yazı İşleri Müdürlüğü, Müdâfaa-i Hukuk 1. Grup Kâtipliği, Maarif Vekâleti Hususi Kalem Müdürlüğü, Türk Ocakları Muallimler Birliği Umumi Kâtipliği, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kol Başkanlığı yapmıştır. Siyasete girdikten sonra ise TBMM II. III., IV. ve V. dönem Afyonkarahisar, VI. dönem Hakkari, VII. dönem Eskişehir Milletvekilliği ve IV. dönem Parlamentolar Türk Grubu Kurucu Üyeliği yapmıştır. Evli ve üç çocuk babası olan Aykurt, 8 Kasım 1957 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁵

⁵³TBMM Albümü (1920-2010)..., s.123.

⁵⁴<http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=6983>. (10.12.2019).

⁵⁵TBMM Albümü (1920-2010)..., s.421.

1.4.8. Ali Reşat Göksidan

1888 yılında Balıkesir'in Sındırgı ilçesinde doğan Ali Reşat Paşa, TBMM'de VI. ve VII. dönem Hakkâri Milletvekilliği yapmıştır. Hakkârili olmadığı hâlde Hakkâri Milletvekilliği yapan Reşat Paşa 1949 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

1.4.9. Selim Seven

1892 yılında Hakkâri'de dünyaya gelen Selim Seven, medrese ve özel eğitim almıştır. Medrese eğitiminden sonra Şerif Ağa Cami imamlığı, Hakkâri il vaizliği, Hakkâri İli Müstahikin-i İlmiye Üyeliği yapmıştır. Siyasete atıldıktan sonra ise TBMM'de VIII. ve IX. dönem Hakkâri Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve beş çocuk babası olan Seven, 6 Ekim 1955 tarihinde vefat etmiştir.

1.5. Halkevlerinin Kuruluşu

Osmanlı Devleti kurulduğu günden yıkıldığı güne kadar bünyesinde çok farklı milletler bulunmuştur. Osmanlı Devleti, Fransız İhtilalinin yaymış olduğu milliyetçilik akımına karşı Osmanlıcılık fikrini savunmuştur. Milliyetçiliğin yaymış olduğu ayrılıkçı düşünceye karşı Türkçülük hareketini başlatmıştır.⁵⁷ Yaşanan milliyetçilik akımına karşılık Osmanlı'yı dağılmamaktan kurtaracak olan düşüncenin Türkçülük akımı olacağını düşünen Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi Tanrıöver, M. Fuat Köprülü, Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlar milli bilincin yerleşmesini, Osmanlı Devleti'nin Türkleşerek bir bütün olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu yüzde de 1912 yılında kurulan Türk Ocaklarını Türkçülüğü yayma çabası ve millet olma bilincini aşılama 1932 yılına kadar sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra; ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve çağdaşlaşma alanlarında daha ileriye götürülmek istenmiştir. Yöneticiler; modern bir ülke haline getirmeye çalıştıkları ülkenin bölgelerarası olan farklılıklarını ortadan kaldırmak için halkevleri ve halkodalarını açmışlardır. Var olan rejim yıkılmış ve yeni rejimi yayabilmek adına da Türkiye'nin her yerine halkevleri açılmıştır.⁵⁸

⁵⁶ <http://sindirgida.com/sindirgili-milletvekilleri/>.

⁵⁷ Mustafa Arıkan, Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakının Tasfiyesi" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004 Cilt 12, Sayı 15, s.402.

⁵⁸ Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, "Halkevleri (1932-1951'e)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı.45, s.243.

Halkevlerinin amacı, her şeyden önce Türkiye'nin hedeflediği çağdaş medeniyet seviyesine halkı çıkarmak olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan halk ile kentte yaşayan halk arasındaki çağdaş, medeniyet farklarını ortadan kaldırmak olmuştur. Halkevlerinin kurulmasında birçok sebep vardır elbette; ama en önemli sebepleri arasında yeni rejimi yayabilmek, benimsetebilmek, halkın birbirleri ile bilgi alışverişi yapmalarını sağlamak, daha bilinçli gençler yetiştirmek, cehaleti yok etmek, laik, milliyetçi halkçı bir millet yetiştirmek olmuştur.⁵⁹

Halkevlerinden beklenen asıl görev; halk arasında bulunan imtiyazları ortadan kaldırmak, halkçı, demokratik, laik bireylerin yetiştirilip kültürel inkılap oluşturmaktır. Türkiye'de halk eğitimi düşüncesi halkevleri kuruluşundan çok eskiye dayanmaktadır. Ahi teşkilatı buna verilebilecek en iyi örneklerden biridir.⁶⁰ Halkevleri; 19 Şubat 1932 tarihinde açılan eğitim kurumudur. Halkevleri hızlı bir şekilde Türkiye'nin her yerinde kurulmaya başlanmış, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkeleri doğrultusunda eğitim veren kültür ve eğitim kurumu haline gelmiştir. Türkiye'nin her bölgesinde açılan halkevleri; 1932-1951 yıllarında ülkenin toplumsal, kültürel, eğitim alanlarında ileri adım atmasını sağlamıştır. Atatürk başta olmak üzere; dönemin önemli siyasi adamları da halkevlerini ziyaret etmiş, faaliyetlerini desteklemiştir. Böylece halkın halkevlerine olan güveni daha çok artmış, faaliyetlerine katılım daha da artmıştır.

Halkevlerini kurma fikri elbette bir anda ortaya çıkmamış, birçok ülkenin kuruluşları incelenmiş ve en çok etkisinde kalınan ülke Sovyet Rusya olmuştur. Rusya'da 1800'lü yıllarda başlayan ve Halkçılık anlamını taşıyan Narodnik hareket Türkiye'de bulunan bazı aydınları da etkisi altına almıştır. Bu harekâta katılan bazı gençler gönüllü olarak köyleri gezerek halkı bilinçlendirmişlerdir. Sovyet Rusya'dan esinlenen Narodnidom'dan ⁶¹ sonra Türkiye'de de halkevleri kurulmaya başlanmıştır.

⁵⁹ Özden Özgen, "Cumhuriyet Döneminde Hakkârî'de Eğitim", *ASSAM Uluslararası Hakemliği Dergisi*, Cilt.5, Sayı.10, 2018, s.76.

⁶⁰ Özdemir, Aktaş, *a.g.m.* 248.

⁶¹ Narodnidom, Rus Halkçılığı, Narodnizm kavramı; en geniş kapsamıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çalık Rusya'sının köktenci aydınları arasında gelişen bir tür sosyalizmi anlatır. www.wikizero.com (15.12.2019).

Osmanlı'da kurulan Türk Ocakları yerine Türkiye'de halkevleri kurulmuş ve burada okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretilmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyet kurulduğunda nüfusun %10'u okuma yazma biliyor ve bu yönde çalışmalar yapmak amacıyla halkevlerinde eğitimler verilmeye başlanmıştır. Mahkumlara okuma yazma öğretilmiş, sinema kurulmuş filmler izletilmiş, iş imkanı sağlanabilmesi için zanaat öğretilmiştir. Türkiye; kuruluşundan itibaren Avrupa'ya her alanda ayak uydurmaya çalışmıştır. Siyasette çok partili hayata geçmiş ve Demokrat Parti, CHP'ye en büyük muhalefet partisi olarak meclise girmişlerdir. Halkevlerinin giderleri devlet tarafından karşılanmıştır. Çok partili hayata geçişte halkevlerine yapılan yardımlarda azalma görülmüştür. Bunun en önemli sebebi CHP'nin halkevlerini karar alma ve toplantı yaptıkları ve karar alma yerleri olarak görmeleri olmuştur. ⁶²DP iktidar partisi olduktan sonra CHP halkevlerini toplantı yerleri, seçim çalışmalarının yapıldığı yer olarak kullanmışlar ve asıl amacından çıkmıştır. 1951 yılında mecliste yapılan oylamayla halkevleri kapatılmıştır. Halkevlerine ait olan binaların bir kısmı Türk Ocaklarına tahsis edilmiş bir kısmı da hazineye devredilmiştir.

1.5.1. Hakkâri Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Halkevleri, bir kültür kurumu olarak 1932 yılında kurulmuştur. Cumhuriyet ilan edildikten sonra birçok alanda inkılâplar yapılmış bunların başında da eğitim alanında yapılan inkılâplar gelmiştir. Üniversitelerde yapılan yenilikler yetersiz kalmış ve daha çok kişiye ulaşabilmek adına halkevleri açılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın çoğu okuma yazma bilmiyor ve halkevleri, her kesimden insana okuma yazma öğretmeye başlamıştır. Halkevleri, ülkeyi daha modern, çağdaş seviyeye çıkarmayı hedeflemiştir. Kırsal kesim ve kent kesimde yaşayan halkın arasındaki eğitim farkını aynı seviyeye getirmek olmuştur. Halkevleri 1932 yılından 1951 yılına kadar faaliyette kalmıştır.

Halkevleri, 1932 yılında kurulmuş olmasına rağmen, Hakkâri'de 1937 yılında kurulmuştur. Hem coğrafi yapının etkisi hem de kışın çok soğuk ve sert

⁶² Özdemir, Aktaş, *a.g.m.* s.259.

geçmesinden o bölgede kurulması zaman almıştır.⁶³ Halkevleri, halka her alanda hizmet vermiş, her bölgede dokuz şubesi varken Hakkâri’de bu şubelerden yedi tanesi açılmıştır. Bunlar “*dil ve edebiyat şubesi, ar şubesi, gösteri şubesi, spor şubesi, sosyal yardım şubesi, kütüphanecilik ve yayın şubesi ve köycülük şubesidir.*”⁶⁴

Hakkâri halkevi binası 1937 yılında beş liraya kiralık olarak tutulan bir yer olup iki oda ve bir salondan oluşmuştur. Odalar; kütüphane, idari yapı ve toplantılar için kullanılmış, halkın bilinçlenmesi için toplantılar yapılmış; fakat bu toplantılar çok da yeterli olmamıştır. Halkın çoğunun okuma yazma bilmemesi, bölge halkının birçok konuda bilinçsiz olmasından dolayı halkevi çalışanları halkı bilinçlendirme adına toplantılar yapılmıştır. Hakkâri halkının içinde bulunduğu siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik sorunlardan dolayı halkevi pek gelişme gösterememiştir. İdarecilerin yetersiz olmaları, halkın halkevine talebinin çok olmaması gibi nedenler de gelişme göstermesine engel olmuştur. Bölgede halkevinin çok fazla gelişme göstermediğini gören CHP yönetimi Hakkâri halkevine maddi yardımda bulunmuştur.⁶⁵

Hakkâri dağlık bir yapıya sahip olduğu için ulaşım sorunu da yaşanmış ve halk bu yüzden ülkede yaşanan birçok gelişmeden mahrum kalmıştır. Halkın yeniliklere çok açık olmaması, kültürel, sosyal, siyasal yönden farklı olduklarından halkevi çalışmaları da ağır ilerlemiştir. Hakkâri halkevi, 1932 yılında açılan birçok halkevinden çok uzun süre sonra açılmış ve 1937 yılı ile 1940 yılları arasında çok da fazla bir gelişme gösterememiştir. Halkın, halkevine çok ilgi göstermemesi, halkevi yöneticilerinin çok bilinçli olmaması, coğrafi yapıdan dolayı ulaşımın çok iyi sağlanamaması birçok faaliyetten mahrum kalması gibi nedenlerden dolayı ilk zamanlar gelişme gösterememiştir.⁶⁶

⁶³ Ahmet İlyas, “Cumhuriyetin Yitik Modernleşme Mirasına Bir Örnek: Hakkâri Halkevi ve Çalışmaları”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XVIII. 37/2018 Güz, s. 593.

⁶⁴ Davut Atsız, “Türkiye’nin Modernleşmesinde Halkevleri ve Hakkâri Halkevi Örneği (1923-1951)”, *Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzincan 2017, s. 71.

⁶⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon-490-1-0-0 Yer:998-856-1 s.92-93.

⁶⁶ BCA, Fon; 490.01, Yer; 956-701-2, s.5.

Hakkâri'de halkevi 1937 yılında kurulmuş olmasına rağmen açılışı 1938 yılında yapılmıştır. Yapılan açılışa bölge halkı çok büyük ilgi göstermiş ve büyük bir katılım olmuştur. Açılış konuşmasını Hakkâri Halkevi Başkanı Cevdet Unan yapmıştır. Halkevinin kurulma amacından ve ne gibi faaliyetlerde bulunacağından söz etmiştir. Dönemin Hakkâri il emniyet komiser İbrahim Köker de söz almış ve halka hitaben bayrak üzerine konuşma yapmıştır.⁶⁷

Halkevinin açılışı sırasında fotoğraf çektirilmek istenmiş; fakat fotoğraf makinesinin olmamasından fotoğraf çekilmediği belirtilmiştir. Hakkâri halkevinin yeni kurulmuş ve açılışının yeni yapılıyor olmasından dolayı eksikleri çok fazla olmuştur. Halkevinin ilk yıllarında kurşunu tamamlayamadığı için faaliyetler yapılamamıştır. Sadece konferanslar yapılmış, köylülerin bilinçlendirilmesi sağlanmış ve köylülerin ihtiyaçları halkevi sayesinde giderilmeye çalışılmıştır.⁶⁸

Hakkâri halkevinde çalışan memurların azlığı sebebiyle faaliyetlerde de gecikmeler yaşanmıştır. Hakkâri halkının Türkçe bilmemesinden, özellikle de köylü halkın Türkçe bilmemesinden konferanslar verilmiş ve bu konferanslarda Türkçenin bilinip konuşulmasının önemi özellikle vurgulanmıştır. Halkevinde çalışan memurların halkı Türkçe konuşmaya teşvik etmesi için gayret göstermeleri gerektiği belirtilmiştir.⁶⁹ 1932 yılında açılan halkevlerinin hepsinin dokuz şubesi varken 1937 yılında açılıp 1938 yılında şubeleri faaliyete geçen Hakkâri Halkevinin ise yedi şubesi vardır. Memur azlığı, binanın yetersizliği bilinçli olmayan halk gibi nedenler gösterilebilir.

1.5.1.1. Dil Edebiyat ve Tarih Şubesi

Dil Edebiyat ve Tarih şubesi, halkın da memurların da en çok ilgi duyduğu ve konferansların en çok yapıldığı şubelerden biri haline gelmiştir. Bu şubenin bu kadar çok ilgi görmesinin temel sebebi Mustafa Kemal ve milli değerlerin korunması için mücadele eden herkes tarafından Türkçeye ve Türk tarihine çok önem verip halkın bilinçlenmesini istemişlerdir. Hakkâri Halkevinin bu şubesinde Hakkâri tarihi ile ilgili konferanslar verilmiştir. Hakkâri tarihinin yanı sıra Türk tarihi ile ilgili de konferanslar verilmiştir. Tarih konusunda çok da zorlanmayan memurlar, dil

⁶⁷BCA; Fon-490.01, Yer No; 956-701-2, s.22.

⁶⁸BCA; Fon-490.01, Yer No; 985-817-3, s.19.

⁶⁹BCA; Fon-490-01, Yer No; 985-817-3, s.3.

konusunda sorunla karşılaşmıştır. Türkçe bilmeyen halkla özellikle de köylü halkla iletişim konusunda sorunlar yaşanmıştır. Bölge halkının anadilinin Kürtçe olması, tercümanların yok denecek kadar az olmasından memurlar halk ile dil konusunda anlaşamamış ve bu şube de dil konusunda ilerleme gösterememiştir.⁷⁰

1.5.1.2. Güzel Sanatlar (Art) Şubesi

Güzel sanatlar şubesine Art şubesi de denilmiştir. Bu şubenin asıl amacı halkın unutmak üzere olduğu halk hikâyelerini, halk ezgilerini yeniden canlandırmak olmuştur. Müzik, resim ya da herhangi bir sanat alanında halkın gelişmesini sağlamak olmuştur. Sadece Hakkârî'nin unutulmuş ezgilerini değil, bütün bölgede unutilan ezgileri, hikâyeleri ortaya çıkarmışlardır.

Güzel sanatlar şubesi ilk açıldığı zamanlarda çok fazla çalışma yapamamıştır. Malzeme ve memur eksikliğinden dolayı halka çok da katkısı olamamıştır. 1939 yılından sonra halk, radyo ve gramofonla tanışmış, radyo sayesinde bu şubeye katılım artmıştır. Bölge halkı hem müzik dinliyor hem de gündemden haberdar olmaya başlamıştır. Yolların kar yağışı ve dağlardan dolayı sürekli kapalı olduğu bölgede radyo sayesinde ülkeden ve dünyadan haberdar olmuştur. Radyo bozulduğunda ise halk, Ankara'ya telgraflar çekmiştir.⁷¹Bu şubenin bir diğer önemli çalışması, halka marşları öğretmek olmuştur. Köyleri gezerek halka kendi halk türkülerini, halkoyunlarını öğretmişlerdir. Çok sayıda konferans ve toplantı yapılmış, halkın da katılımı sağlanmıştır.

1.5.1.3. Gösteri Şubesi

Bu şubeyi diğer şubelerden ayıran en önemli özellik cumhuriyet kurulana kadar ülke olarak büyük acılar çekilmiş ve cumhuriyet kurulduktan sonra da insanların moral bulmaları için çok fazla çaba sarf etmişlerdir. Gösteri şubesi, unutulmaya yüz tutmuş milli kültürü gün yüzüne çıkarmaya çalışmış ve korumaya çalışmıştır. Milli kültürün yanı sıra, Türk tarihi, milli mücadele ile ilgili konferanslar verilmiştir.

Gösteri şubesinde özellikle Türk tarihi konusunda konferanslar verilmiştir. Bölgede bulunan öğretmen ve öğrenciler bu şubede piyesler sergilemişlerdir. Mavi

⁷⁰ BCA; Fon:490-1-0-0 Yer: 985-817-3, s.3.

⁷¹ BCA, Fon:490-1-0-0 Yer:985-817-3, S. 4.

Yıldırım piyesi sergilenmiş halk bu oyunu büyük bir heyecanla izlemiş ve halkın özellikle de gençler bu şubeye çok fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Tarih Utandı adlı oyun İstiklal Savaşını anlatmakta olup bu şubede sergilenmek istenmişse de Mustafa Kemal'in 10 Kasım 1938 tarihinde ölmesi sebebiyle oyunlar tutulan yastan dolayı oynanmamıştır. Şubenin salon yetersizliğinden oyunlar sürekli olarak sergilenememiştir.⁷²

1.5.1.4. Spor Şubesi

Halkevlerinin kurulma amaçları arasında en çok milli kültürü yansıtmak, halkın eğitim seviyesini yükseltmek olsa da halkı spora da teşvik etmiştir. Bu şube Hakkâri'de çok da ciddi çalışmalar yapamamış, verimli olamamıştır. Hakkâri'de halkevi kurulmadan önce bölgedeki gençler kendi aralarında bir spor kulübü kurmuştur. Halkevi kurulduktan sonra bu kulüp diğer illerdeki spor kulüpleriyle irtibata geçmiştir. Hakkâri'de futbol, basketbol, voleybol gibi sporların yapılması çok zor olduğundan bu tür sporlar küçük alanlarda yapılmıştır.⁷³

Bölgenin coğrafi yapısından ve çok fazla yağış almasından halk birçok spor faaliyetinden mahrum kalmıştır. Spor malzemelerinin eksik olmasından dolayı spor şubesinden istenilen verim alınamamıştır. Bölgenin kışın çok fazla yağış almasından dolayı kış sporları için önemli bir yere sahiptir, fakat malzemelerin eksikliğinden ötürü de kış sporu gelişememiş, halk kendi çabalarıyla kış sporunu geliştirmiştir.

1.5.1.5.SosyalYardım Şubesi

Sosyal yardım şubesi, yoksul halkın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş bir olup halka birçok alanda yardımda bulunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke açlık, yoksulluk, salgın hastalıklarla baş etmeye çalışmıştır. Hakkâri Türkiye'nin en ücra köşesinde bulunduğu ve coğrafi şartları da düşünüldüğünde bu bölgeye ulaşmak zorlaşmıştır. Bu bölgedeki halk açlıkla salgın hastalıkla ve yoksullukla daha çok uğraşmıştır. 1938-1944 yılları arasında Hakkâri halkı yoksulluk içinde kalmış ve halkevinin sosyal yardım şubesi birçok kişinin yardımına koşturmuştur. Salgın

⁷²BCA, 490-1-0-0 Yer- 985-817-3 s.4-7.

⁷³BCA, 490-1-0-0 Yer- 985-817-3 s.13.

hastalıklardan nasıl korunacaklarını ve hastalıkları nasıl atlatacaklarına dair konferans vermişlerdir. Köyleri gezip halkı bilinçlendirmişlerdir.⁷⁴

1.5.1.6. Kütüphanecilik ve Yayın Şubesi

Halkevlerinin kurulma amaçları arasında en önemli olanı halka okuma yazma öğretmek olmuştur. İnsanlara kitap okuma alışkanlığı edindirmeye çalışmışlardır. Halkevlerinin açılmasının temel şartı kütüphanecilik şubesinin açılmasıdır. Halkevleri genç yaşlı, okumuş okumamış herkese okuma yazma öğretmeye çalışmış ve özellikle de köylerde okuma seferberliği başlatmışlardır.

Okuma yazma seferberliğinin başlatıldığı Hakkâri’de bu şube kitap konusunda yetersiz kalmıştır. Halkevinde imkânlar kısıktı olduğu için bir oda kütüphane olarak kullanılmıştır. 1938-1941 yılları arasında bu şube okuma yazma için seferberlik yapmış çok fazla insana ulaşmıştır. Bu şube parti merkezinden ve çevre illerden dergi, gazete, kitap talebinde bulunmuştur.

1.5.1.7. Köycülük Şubesi

Halkevlerinin önemli amaçlarından biri de köylü halk ile şehirde yaşayan halkı aynı seviyeye getirmektir. Buna bağlı olarak da halkevleri köycülük şubesini açmıştır. Köylü kesim birçok faaliyetten mahrum kalıyordu. Sağlık, eğitim, sosyal hayat gibi birçok faaliyetten mahrum kaldığı için halkevlerine ait köycülük şubesi açılmıştır. Hakkâri’de de köycülük şubesi bu amaçla açılmıştır. Kışın yağın kar yüzünden yollar kapanır ve halk her şeyden mahrum kalırdı. Hakkâri’de de kurulan bu şube halkın birçok ihtiyacını karşılamıştır.⁷⁵

Halkevleri 1932 yılında açılmış, 1951 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Halka okuma yazma öğretmeye çalışmış, halkın kültür seviyesini arttırmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Hakkâri halkevi ise 1937 yılında ancak açılabilmiş ve faaliyetleri ilk zamanlar istenilen seviyede olamamıştır. Hem coğrafi yapının zorluğundan hem de aldığı yağıştan dolayı bölgede faaliyetler istenilen seviyede

⁷⁴BCA, Fon-390-1-0-0 Yer, 985-817-3, s.5.

⁷⁵BCA, Fon-490-1-0-0 Yer 985-817-3 s.17.

olamamıştır. Halkevi, Hakkârî'nin siyasi ve sosyal gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE HAKKÂRİ'DE SİYASİ YAPI (1946-1950)

2.1.Çok Partili Hayata Geçiş Öncesinde Genel Siyasi Durum

Türkiye Cumhuriyeti 1923'te kurulduktan sonra demokratik hamleler içerisinde hızlı bir şekilde inkılap hareketlerine girmiştir. Demokrasinin en önemli unsuru olan siyasi partiler daha Cumhuriyetin ilanından bir yıl geçmeden hayata geçirilmiştir. Ancak rejim karşıtlarının odak noktası haline gelmesi ile ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925 yılına gelindiğinde Şeyh Sait isyanı gerekçe gösterilerek, kapatılmıştır. 1930 yılına gelindiğinde ikinci kez çok partili hayat denemesine girilmiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bu Parti de rejime karşı tutum sergiledikleri iddiasıyla için kapatılmıştır.⁷⁶ Böylece cumhuriyetin ve demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasal partilerin kurulmasına uzun süre geçilmemiş ve tek parti tarafından yönetilmeye ve rejimin inkılâpları yerleştirilmesiyle geçmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyet Rusya'nın tehditkâr tavrı karşısında batı bloğuna yaklaşmaya çalışan bir Türkiye görülmektedir. Rusya'nın 17 Aralık 1925 tarihli Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşmasını tek taraflı lağvetmesi ve Doğu Anadolu'dan toprak, Boğazlardan üs talep etmesi Batıya iyiden iyiye Türkiye'nin yaklaşmasına sebep olmuştur. Ancak Batı dünyasının Türkiye içerisinde anti demokratik uygulamaların olduğunu, siyasal sistemde tek parti ile yönetildiği gibi unsurları öne sürmesi ile Türkiye'de Cumhuriyeti, ilk yıllarında olduğu gibi reformik hareketlerin tekrar başlamasını getirmiştir. Bu hareketler aslında yine CHP tarafından başlatılmıştır. CHP'nin yeni partilerin kurulmasına izin vermesi aslında Türkiye'de bir muhalefetin olmasına izin vermesi demektir. Bunun sadece bir muhalefet olacağı, iktidar ile ilgisi olamayacağını Adnan Menderes⁷⁷: “Görülüyor ki arkadaşlar, bizden

⁷⁶ Mehmet Özalper, “Bir Muhalefet Partisinin İlgaı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2014, s.122.

⁷⁷ 1899 İzmir doğumlu olan Adnan Menderes, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Çiftçi bir ailenin çocuğu olan Adnan Menderes, Aydın Ticaret Odası üyeliği ve Ziraat Odası başkanlığı yaptı. Aynı zamanda Parlamentolar Türk Grubu Kurucu üyesidir. Daha geniş bilgi için Bkz. Sema Akılmak Topçu-İlyas Topçu, “Adnan Menderes'in yargılanması ve İdamı” *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 61, s.60, Mayıs -Haziran 2017.

*beklenen demokratik manzarayı tamamlayan bir süs olarak kalmak, geniş veya dar, fakat Halk Partisince çizilecek bir faaliyet hududu içinde bulunmak şartıyla mecliste verilecek sandalyeleri işgal etmekle iktifa etmektir.”*⁷⁸ sözleri ile dile getirirken aslında iktidarın kurulacak olan muhalefet partilerine biçtiği rolü de ortaya koymuştur. II. Dünya Savaşı esnasında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durumdan kurtulmak için çeşitli vergiler ve halkı toprak sahibi yapma gibi bir dizi eylem planı uygulanmak istenmiştir. Bu duruma karşı çıkanlar arasında bazı CHP milletvekilleri de vardı. Yönetimin bu durumunu engelleyebilmek için harekete geçmeleri demokrasi taraftarlarına da fırsat getirmiştir. Dörtlü Takrir olarak bilinen ve CHP’nin ekonomik programına karşı 12 Haziran 1945 tarihli önerge aslında Demokrat Partinin doğuşunun da başlangıcı diyebiliriz. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti ilerde 10 yıl boyunca ülkeyi yönetecek olan parti olmuştur.

2.2. 1946 Genel Seçimi

Türk demokrasi tarihinin en önemli seçimlerinden biri olan 1946 seçimleri CHP ve kurulan diğer partiler için büyük önem arz etmektedir. 25 yılı aşkın bir süredir iktidarda olan ve bu iktidar döneminde seçimlere hep tek parti olarak giren CHP, bu tarihte ilk kez diğer partiler ile seçime giriyordu. Bu noktada işi şansa bırakmamak için 1947 yılında yapılacak olan genel seçimleri 5 Haziran 1946 tarihinde çıkardığı Seçim Kanunuyla öne çekmiştir. Seçimleri ön tarihe çekmekle yetinilmemiş ve seçim kanununda da değişikliklere gidilmiştir. Bunlardan en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Tek dereceli milletvekili seçimine karar vermek,
- 2- Sınıf esasları üzerine cemiyet kurulmasını mümkünleştirmek,
- 3- Açık oy, gizli tasnif,
- 4- Siyasal partiler teşkilatlarını tamamlayamadığı illerde seçimlere giremeyeceklerdir.

⁷⁸ Haluk Kılçık, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri I*, Demokratlar Kulübü Yayını Ankara, 1992, s. 93-94.

5- Zabıta tutulduktan sonra oy pusulaları imha edilecektir.⁷⁹ Zikredilen maddeler 1946 seçimlerini günümüzde de tartışılır kılan maddelerdir.

Yapılan seçim kanunları çerçevesinde CHP almış üç ilin tamamında seçime girmiş, en önemli rakibi olan DP ise kırk dokuz ilde seçime girebilmiştir. 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimler neticesinde; CHP %84,3'lük oy oranı ile 395, DP %11,6'lık oy oranı ile 58 ve %1'lik oy oranı ile 1 bağımsız milletvekili ile 8. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuştur.⁸⁰

2.2.1. Hakkâri'de 1946 Genel Seçimleri Milletvekili Aday Adayları

1947 seçimleri değiştirilen seçim kanunuyla beraber 1946 yılına alınmasıyla yapılacak olan erken seçim için hazırlıkları başlamıştır. Tüm Türkiye'de olduğu gibi Hakkâri'de de seçim hazırlıkları yapmıştır. Diğer genel seçimlerde olduğu gibi 1946 genel seçimlerinde de milletvekili olmak isteyenler bir formla milletvekili olmak istedikleri siyasal partinin genel merkezine müracaat etmişlerdir. Bu illerden biri olan ve CHP'nin de teşkilatını Hakkâri vilayetinin mebusu olmak için 6 kişi müracaat etmiştir.

2.2.1.1. Server Ziya Gürevin

1897 yılında İstanbul'da doğan Gürevin, Kuleli Askeri İdadisi mezunu olup üsteğmenlikten 1926 yılında emekli olmuştur. Malulen emekli olmasının yanında Türk Hava Kurumunda çalışan Gürevin Hakkâri'den milletvekili olmak istemiş ve bunu resmi müracaatla genel merkeze bildirmiştir.⁸¹

2.2.1.2. Kemal Öztürk

Hicri 1305 (1858) yılında Yunanistan'ın Serez kentinde dünyaya gelen Öztürk, İstanbul Polis Mektebinden mezun olduktan sonra çeşitli yerlerde görev almıştır. Samsun İskân Müdürlüğünden emekli olan Öztürk, mahkeme başkâtipliği, zabıta, iskân memur ve müdürlüğü gibi çeşitli devlet memurluğunun yanı sıra Çeşme'de ocak kademelerinden başlayarak Halkevi reisliği yanında CHP kaza idare

⁷⁹Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar" *ODÜ Sosyal Bilgiler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s. 179.

⁸⁰ Cem Eroğul, *DP Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, Ankara, 1998, s. 36.

⁸¹BCA, 490.01.301.1220. 1. s. 1.

heyeti başkanı olarak görev yapmıştır. Bu görevlerini dile getirerek milletvekili olmak istemiş ve bunu da Hakkâri mebusu olarak müracaatını yapmıştır.⁸²

2.2.1.3. Hulusi Satoğlu

Hicri 1305 (1888) yılında Kayseri’de doğan Hulusi Satoğlu, Harbiye mezunudur. Subay emeklisi olduktan kayseri Gülük Ocak üyesi ve Nahiye başkanlığı görevinde bulunurken Hakkâri’den 1946 genel seçimlerinde aday adayı olarak müracaat etmiştir.⁸³

2.2.1.4. Müfide Çankaya

Hicri 1328 (1910) tarihinde Beşiktaş’ta dünyaya gelen Müfide Çankaya, Adana Amerikan Koleji mezunudur. Muharrir olarak görev yapan Çankaya, Bursa Cumhuriyet Gazetesinde seyyar muhabir olarak görevine devam etmiştir. Konya CHP teşkilatına bağlı olan Müfide Çankaya çeşitli yerlerde de öğretmenlik vazifesi yaptığını müracaat formunda belirtmiştir. Bunun yanında İngilizce ve Fransızca da bildiğini beyan etmiştir. 1946 genel seçimlerinde Hakkâri Milletvekilliği için müracaat etmiştir.⁸⁴

2.2.1.5. Nuri Çerman

Hicri 1298 (1881) tarihinde İstanbul da doğan Nuri Çerman, Harbiye’den Hicri 1321 (1903) tarihinde mezun olmuştur. Piyade subaylığından emekli olmuştur. 1946 Genel Seçimlerinde Hakkâri Milletvekilliği için müracaat etmiştir.⁸⁵

2.2.1.6. Fikri Bakırcıoğlu

1898 tarihinde Karaman’a bağlı İbrala köyünde doğmuştur. Antalya vilayet Seferberlik müdürü iken 1946 Genel Seçimlerinde Hakkâri Milletvekilliği için müracaat etmiştir. Müracaat dilekçesinde özellikle köylü olması ve memleketin uzak köşelerinden vekil olması halinde daha faydalı olacağını bildirerek Hakkâri, Bitlis ve Bingöl’den aday gösterilmeyi istemiştir.⁸⁶

⁸²BCA, 490.01.301.1220.1. s. 2.

⁸³BCA, 490.01.301.1220.1. s. 4.

⁸⁴BCA, 490.01.301.1220.1. s. 5.

⁸⁵BCA, 490.01.301.1220.1. s. 6.

⁸⁶BCA, 490.01.301.1220.1. s. 9.

2.2.2. Hakkâri’de 1946 Genel Seçimleri Sonuçları

Cumhuriyet Halk Partisi 1946 Genel Seçimlerinde Hakkâri’den milletvekili adayı olarak bölgenin önde gelen ailelerinden birine mensup Selim Seven’i göstermiştir. Milletvekili olarak müracaat eden aday adaylarının hiçbirinin seçilmemesi, CHP’nin bölgeye verdiği önemin bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Hem bölgenin hem de şehrin ileri gelen ve mütedeyyin kişilerinden aday gösterilmesi ilerideki CHP’nin politikasının ilk göstergesi olarak da durum yorumlanabilir.

1946 seçimlerinin toplam seçmen, kullanılan oy sayısı, geçerli oy ve kazanan parti veya milletvekilinin oy oranları seçim kanunu nedeniyle pusulaların imhası dolayısıyla bilinmemektedir. Türkiye genelinde toplam milletvekilinin %87,3’ünü alan CHP, Hakkâri’de de tek parti olarak girdiği seçimi kazanmıştır. Diğer partilerin Hakkâri’de seçime girememiş ve CHP’nin adayı Selim Seven Meclise VII Dönem Hakkâri Milletvekili olarak girmiştir.⁸⁷

2.3. 1946-1950 Arası Dönemde Hakkâri’de Siyasal Hayat

1946 seçimleri bittikten sonra meclis çalışmalarına başlamıştır. Meclise ana muhalefet partisi olarak giren Demokrat Parti, ilk iş olarak 1946 seçimlerinde seçime giremediği illerde teşkilatlanmaya gitmek olmuştur. Bu illerden biri de Hakkâri’dir. Ancak bu durum DP’nin tasarladığı şekilde olmamıştır. Bunun en önemli sebebini Hakkâri halkının CHP nezdinde ki tutumunu gösterebiliriz. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile başlayan süreç içerisinde CHP’nin bölgede DP’nin engellemediğini aksine bölge halkının yönetime yani CHP’ye sadık kalmıştır.⁸⁸

2.3.1. Hakkâri’de Demokrat Parti’nin Teşkilatlanması

Demokrat Parti 1946 yılında kurulmuş olmasına rağmen bütün ülkede teşkilatlanması 1949 yılında olmuştur. DP bu dönemde Hakkâri’de teşkilatlanma sağlayamamış, bunun en önemli sebeplerinde biri de halkın Cumhuriyet Halk Partisi dışında başka parti istememiştir. 1948 yılına gelindiğinde ise DP Hakkâri il merkezinde kurulmuş ve durum CHP il teşkilatı tarafından hoş karşılanmamıştır. CHP il teşkilat yöneticileri ve bazı vatandaşlar tarafından DP bölgede

⁸⁷BCA, 030.10.77.507.3. s. 3.

⁸⁸BCA, 490.10.473.1933.1. s. 29.

kapatılmıştır.⁸⁹ Siirt'in Şırnak ilçesinden Abdulkerim Uysal isimli Demokrat Parti üyesi bir şahsın 1948 yılı Eylül ayında Hakkâri'nin Beytüşşebap ilçesine bağlı Gerür bucağına bağlı Merge köyüne giderek halkı Demokrat Parti teşkilatı kurmaya yönelik teşvik etmiştir. Çalışmaları sonucu köy nüfusuna kayıtlı sekiz kişi partiye kaydederek iki buçuk lira kayıt ve aidat parası tahsil etmiş ve böylece Demokrat Parti'nin bölgedeki faaliyetleri başlamıştır. Gerür nahiye müdürü Nazmi Erdoğan, Abdulkerim Uysal'ın faaliyetlerine kimi yerlerde engel olmaya çalışmıştır. Bu engellemelerle birlikte Demokrat Parti'ye üye kazandırmaya çalışmaları nispeten sekteye uğramıştır.⁹⁰

Dönemin Hakkâri Valisi Cahit Ortaç, DP'nin Hakkâri'deki faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Özellikle ana muhalefet partisinin isminin Demokrat kelimesi olması bölgede yanlış anlaşılacağı konusu üzerinde durulmuştur. 1947 yılında İran'da yıkılan Kürt Demokrat hükümetinin tekrar kurulacağı söylentilerin yanı sıra; halkın eğitim noktasında eksik olduğunu ve demokrat kelimesini anlayamayacağını bununla birlikte dışarıdan gelebilecek propagandalarla anlam karmaşası olacağından endişe edilmiştir. Özellikle demokrat kelimesinin ayrılıkçı ve Kürtçü hareketlerin yayacağını düşüncesiyle hem bölgede DP'nin teşkilatlanmasını yavaşlatmış hem de sınır bölgelerine yeni karakollar kurulma teklifi sunulmuştur.⁹¹ Çok partili hayatın bir getirisi olan kutuplaşma Hakkâri genelinde de kendini gösteremeye başlamıştır. Özellikle Yüksekova ilçesi hariç diğer ilçelerde hâkim olmaya başlayan DP'liler ile CHP'liler arasında kimi zaman kavgalara varan tartışma ve sürtüşmeler olmuştur. Bu durum kendini 28 Aralık 1950 tarihinde Hakkâri'de bulunan İsmet İnönü'ye ait büstün yıkılmasına kadar götürmüştür.⁹²

1950 yılında DP'nin seçimleri kazanıp iktidara gelmiş olması bütün ülkede heyecan yaratmıştır. Artan vergilerden kurtulmayı umut eden halk bu durumdan memnun kalmıştır. DP'nin iktidar olduğu sırada Hakkâri-Van karayolu işler hale getirilmiş, bölgenin geçim kaynaklarından olan bal, yün üretiminde de artış sağlanmıştır. Yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen Hakkâri, CHP yönetimini

⁸⁹BCA, Fon No: 490 1 0 0, Kutu No: 658, Dosya No: 195, Sıra No: 1, s. 32.

⁹⁰BCA, 490.10.658.195.1. s. 9.

⁹¹BCA, 490. 10.658.195.1. s. 61.

⁹²BCA, 490.10.460.1888.4. s. 1.

benimsemeye devam etmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de bölgenin ileri gelenlerinin CHP yanlısı politika izlemesi olmuştur. Hakkâri’de DP ve CHP üyeleri arasında yaşanan gerginlik her geçen gün kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Şiddette kadar giden bir takım olaylar yaşanmıştır. Hakkâri’nin Pinyaniş köyünden DP üyeleri CHP üyelerine saldırarak bir CHP üyesini döverek öldürmüşlerdir.⁹³

1950 yılında yapılan seçimleri DP kazanmış ve bu durum Hakkâri’de de olumlu karşılanmaya başlanmıştır. Bu dönemde yapılan seçimde Hakkâri’den bir milletvekili çıkmış ve kazanan da Selim Seven olmuştur. 1950 yılındaki seçimlerde İl Genel Meclis üyeliğine Beytüşşebap ilçesinden CHP’den Mehmet Dursun seçilmişti. Bahrem Demir Beytüşşebap ilçesinden aday olmuş ve Mehmet Dursun’un adaylığına itiraz etmişti. Mehmet Dursun’un 30 yaşından küçük olması ise itiraz gerekçesi olarak gösterilmiştir. Dursun’un üyeliğe yeterliliği olmadığından, DP üyesi olan Bahrem Demir İl Genel meclisi üyeliğine seçilmiştir.⁹⁴

2.3.2. Hakkâri CHP Teşkilatının 1946 Genel Seçimlerinde Hakkâri’deki Seçim Faaliyetleri

1946 yılında yapılan genel seçimlerin daha önce yapılan seçimlerden farkı; bu seçimlerde Türk siyasetinin demokratik adımlar atmış olmasıdır. Demokrat Parti’nin de seçimlerde yer almış olması Cumhuriyet Halk Partisi’nin bu seçimlerde daha fazla çalışma yapmasını gerektirmiştir.

Hakkâri ise bu seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi’nin yanında yer almış ve CHP’den milletvekili aday göstermiştir. Demokrat Parti’nin kurulduğu ve ilk seçime girdiği 1946 yılında DP Hakkâri’de teşkilatlanamamıştır. Hakkâri’nin uzak olması, bölgenin Cumhuriyet Halk Partisi’ne olan güveni ve sevgisi etkili olmuştur.

Demokrat Parti’nin Hakkâri’de teşkilatlanamaması, Cumhuriyet Halk Partisi’nin Hakkâri’de daha rahat faaliyet göstermesine olanak sağlamıştır.

2.3.2.1 VIII. Dönem Hakkâri Milletvekili ve Faaliyetleri

VIII. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Hakkâri’yi temsil eden tek milletvekili vardır. Tek parti dönemi CHP Milletvekili olan Selim Seven meclis

⁹³BCA, Fon No: 490 1 0 0, Kutu No: 460, Dosya No: 1888, Sıra No: 4, s. 2.

⁹⁴BCA, Fon No: 490 1 0 0, Kutu No: 253, Dosya No: 1006, Sıra No: 1, s. 11.

içerisinde kürsü faaliyeti olmamasına karşılık; meclis içerisindeki çeşitli komisyonlarda görev almıştır. Bu komisyonlara baktığımızda:

2.3.2.2. Milli Savunma Komisyonu

Komisyon ülke genelinde yapılacak olan milli savunma ile ilgili faaliyetlerde bulunmuştur. Milli savunma bütçesi ve genel savunma işlerine bakan komisyonda Hakkâri Milletvekili Selim Seven komisyon üyeliğinde oy verme yetkisine sahip olarak yer almıştır.⁹⁵

2.3.3. Tarım Komisyonu

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarım politikalarının belirlendiği komisyonda Hakkâri Milletvekili Selim Seven komisyon üyeliğinde oy verme yetkisine sahip olarak yer almıştır.⁹⁶

2.3.4. Meclis Kitaplığı Komisyonu

Meclis içerisinde yer alan kütüphane için kurulan komisyonda Milletvekili Selim Seven komisyon üyeliğinde yer almıştır.⁹⁷ Komisyonlardaki tavırları incelendiğinde genelde vasatı geçmeyen bir vekilliği olan Selim Seven, grup kararları üzerinde hareket etmiştir.

⁹⁵Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi, VIII. Dönemi (1946-1950)*,C.1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:146, s.513.

⁹⁶*Türk Parlamento Tarihi*,C.I, s.513.

⁹⁷Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM IX. Dönem (1954-1954),C.I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları No:19, s.1037.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE HAKKÂRİ(1950-1960)

3.1. 1950 Genel Seçim

II. Dünya Savaşı sonrası dünyada yaşanan siyasi gelişmeler, Türkiye'yi de etkilemiş, ülkedeki otoriter sistem kendini daha da göstermeye başlamıştır. Siyasi, sosyal, ekonomik alandaki baskılar beraberinde muhalefet partisini doğurmuştur. Türk demokrasi tarihinde 1946 yılı önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP)'nin kurulması ile birlikte demokraside büyük bir adım atılmıştır.⁹⁸ Seçimlere yeni kurulan parti olan Demokrat Parti'nin mecliste yer alması ile TBMM yeni parti milletvekilleri ile tanışmıştır. 1946-1950 yılları arasında CHP'nin yavaş yavaş iktidarını kaybettiği DP'nin ise yükseldiği bir dönem olmuştur. DP'nin seçim propagandalarını en iyi şekilde yürüttüğü bir süreç girmişlerdir. Seçim çalışmalarını daha çok toprak üzerine DP, köylü halkın gönlünü kazanmıştır. Uzun yıllardır iktidarda bulunan CHP'nin halkı yıpratmış olması, DP'nin CHP'ye karşı çok iyi bir şekilde muhalefet yapması halkı DP'ye karşı fazlasıyla yakınlaştırmıştır.

CHP ve DP arasındaki gerginlik yeni seçim kanunu sırasında ortaya çıkmıştır. DP, seçim güvenliklerinin olmadığını iddia edince CHP yeni seçim kanunu arayışlarına girmiştir. 7 Şubat 1946 yılında uygulanan seçim sistemlerine DP sürekli olarak itiraz etmiş ve 7 Şubat 1950 tarihinde mecliste yeni seçim kanunu tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmalar devam ederken 16 Şubat 1950 tarihinde Türkiye yeni seçim kanuna geçmiştir.⁹⁹ Ülkeye seçim havası iyice yerleşmiş, halk yeni seçim için heyecanla tartışırken partiler de seçim kampanyaları için hazırlıklarını yapmıştır. DP,

⁹⁸ Makbule Evrim Gülsümler-Hülya Anakız Ertürk, "Demokrat Parti'nin 1946-1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler Stratejileri" *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*, C. 7, Sayı 3, 2002, s.91.

⁹⁹ Yeni seçim kanunu: Gizli oy, açık sayım ve çoğunluk sistemini kabul ederek, en az beş ilden aday gösterebilen muhalefet partilerini radyodan yararlanmalarını, Yüksek Seçim Kurulunun oluşturulmasını, seçimlerin hakim güvencesi altında yapılmasını, idari amirleri, memurların, askeri kişilerin ve milletvekillerin görev yaptıkları yerin seçim bölgesindeki seçim kurallarına seçilemeyecekleri, oyların kapalı yerde verilmesi, seçim sonuçlarının hemen ilanı, kazanan adayların listesinin asılması, oy pusulalarının Sulh Hukuk Mahkemelerinde korunması ve TBMM ya da Yüksek Seçim Kurulu'nun isteği olmaksızın nakledilememesi, 11 kişiden oluşacak olan Yüksek Seçim Kurulu'nun yapısı gibi yenilikler getiriyordu. Yeşim Karadeniz; Çok Partili Siyasi Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, Sayı 16, Güz 2018.

seçim çalışmalarına başlamadan önce kendi içinde yaşanan sorunları gidermeye çalışmıştır. Sorunlarını giderdikten sonra seçim çalışmalarına başlayan DP, 1950 seçimlerinde halkın güvenini ve sempatisini kazanmaya çalışmıştır

Yeni seçim kanununa göre muhalefetten de radyolardan yararlanma hakkı tanınmış ve bu hak en az 5 aday gösteren illere tanınmıştır. Bağımsız adaylarınsa radyodan halka seslenmesi Yüksek Seçim Kurulunca reddedilmiştir. DP seçim beyannamesini açıklamadan önce kendi aralarında yaşanan sorunları çözmeye çalışmıştır. DP, seçim çalışmalarını yaparken Millet Partisi DP için muvazaa demiş ve DP bu konuyla çok uğraşmıştır. Bu olaylar yaşanırken CHP’den istifa eden Ali Fuat Cebesoy DP’ye katılmıştır. Cebesoy halk tarafından çok sevilen ve Milli Mücadelede de ciddi işlere imza atan bir isim olarak DP kanadını çok güçlü duruma getirmiştir. 24 Nisan 1950 tarihinde DP aday listesini açıklamış, buna göre; 88 Avukat, 69 Bürokrat, 56 ifti, 55 Tüccar, 53 Doktor, 37 Milletvekili, 23 Subay, 20 Mühendis, 19 ğretmen(ğretim yesi), 18 Gazeteci, 12 İktisatçı, 12 Eski Milletvekili, 5 Eczacı, 4 Fabrikatör, 3 işçi, 1 Mft, 1 Vaiz, 1 şair, 1 Veteriner, 1 Kimyager 8 adaysa bu listeden bağımsız olarak adaylığını koymuştur.¹⁰⁰

8 Mayıs 1950 tarihinde DP, seçim beyannamesi yayınlamıştır. DP’nin iktidara geldiğinde köylüye fazlasıyla fırsat verileceği özel sektörün daha fazla önem verileceğinden ve vergilerin indirileceği ve çalışma hayatını engelleyen bürokratik kısıtlamaların kaldırılacağından söz edilmiştir. Beynamede dış politikadan da söz edilmiş barışçı bir siyaset izleneceği vurgulanmıştır. oka konuşulan “Söz Milletindir” sözü de beyannameyi daha da ilgi çekici hale getirmiştir. DP seçim kampanyasında özellikle büyük mitinglere önem vermiş, DP yanlısı bu durumu olumlu karşlamış ve yansıtmıştır. CHP ise DP’yi eleştirmiş, DP’yi dini siyasete alet etmekle suçlamış, DP ise halka her alanda bütün her şeyin en iyisini sunacağının sözünü vermiştir. Meclis dışında kendini halka tanıtmaya sevdirmeye alışan DP, aday listesini de açıklayıp kendini tamamen tanıtmaya çalışmıştır.

CHP, seçim kampanyasını yaparken bir zamanlar Milli şef unvanı alan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, CHP adına seçim propagandası yapmaya başlamış

¹⁰⁰ ağlayan Benhür; “14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*,2007, Sayı: 17, s. 61-75.

CHP’li olduğunu söylemekten çekinmemiş her fırsatta dile getirmiştir. CHP, halkın sempatisini kazanmak için halkın şikayetçi olduğu amir ve askerleri görevden almışlardır. CHP işçilere grev hakkı tanımamış, işçi sınıfının oylarından olacağını bilse de köylü kesimin oylarına güveniyordu. O önemde Mareşal Fevzi Çakmak vefat etmiş ve Milli Mücadelede bu kadar emek harcayan bir ismi kaybetmenin derin üzüntüsünü halk yaşamış; fakat CHP normal hayatına devam etmiş, radyolarda müzik kısıtlanmamış ve halk bu duruma çok tepki göstermiştir. Bu durum da CHP’nin oy kaybetmesine neden olmuştur.

CHP, aday listesini 23 Mart 1950 tarihinde belirtmiş, adayların mesleki dağılımı, 54 Avukat, 51 İdareci, 46 Maliyeci, Bankacı, İktisatçı, 44 Hekim, 41 Tüccar, Esnaf, 40 Profesör, 39 İşçi, 36 Yargıç, 25 Gazeteci, 18 Belediyeci, 16 Yüksek Mühendis, 14 General, 14 Ziraat Uzmanı, 13 Subay, 13 Eczacı, 6 Fabrikatör, 4 Dişçi, 4 İlahiyatçı, 3 Hariciyeci, 3 İşçi olarak belirlenmiştir. 27 Nisan 1950 tarihinde CHP beyannamesini yayınlamıştır. Rejimin demokratikleşmesi için anayasa batılı ülkelerdekine benzer şekilde düzenleneceği belirtilmiştir. Devlet başkanının yetkileri tekrardan ele alınacak, ikinci bir meclisin kurulacağı, altı okun anayasadan çıkarılacağı belirtilmiştir. Köylerin kalkınması için başlatılacağını, radyoları yaygın hale getireceğini bildirmiştir. Şehir ve köylerde elektrik ve suyu ucuzlatacaklarını belirtmişlerdir. Takdir Milletindir sözü ile beyannameyi bitirmişlerdir. CHP yıllardır iktidar olmanın ve halkın kendisine olan saygısı ve sevgisine güvenmiştir.¹⁰¹

14 Mayıs 1950 tarihinde seçimler yapılmış ve söz verildiği gibi güvenli bir şekilde olmuştur. DP; CHP’nin bile şaşkınlık yaşayacağı şekilde seçimden galip çıkmış, CHP ise yaşadığı hayal kırıklığının şokunu yaşamıştır. Yıllardır CHP’nin iktidarına alışan halk bu sefer alışkanlığının dışına çıkmış ve DP’yi iktidar partisi yapmıştır. 27 yıllık CHP iktidarı son bulmuş ve DP bütün halkın sevgisini güvenini saygısını kazanarak yeterli oya ulaşmıştır. Özellikle köylü halkın desteğini güvenini kazanmış ve halk iktidarda DP’yi görmek istemiştir.

¹⁰¹ Süleyman Güngör, “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı 21 s.201.

3.2. Hakkâri IX. Dönem Milletvekili Aday Adayları

Türkiye'nin tamamında teşkilatlanmasını tamamlayan CHP seçimlere bütün illerde girerken; DP sadece Hakkâri'de girememiştir. Bunda bölgenin hem dağlık hem de merkezden uzak olması yanı sıra, Hakkâri'deki mevcut CHP milletvekili ve il yöneticilerine karşı olan sevgi de yatmaktadır. Teşkilatlanmasını Hakkâri'de yapamayan DP seçime doğal olarak milletvekili adayı da çıkaramamıştır. IX Dönem milletvekili aday adayları listesi verilmiştir.

3.2.1. Selim Seven

1946 seçimlerinde aday adayı olmamasına rağmen aday gösterilen ve tek milletvekili olan Selim Seven 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisinden aday adayı olarak müracaat etmiştir. Dilekçesinde; 1308 Hicri (1891) doğumlu olduğunu ve medrese icazetli olduğunu beyan etmiştir. İl İdare Kurulu üyesi olduğunu da beyan eden Seven aynı zamanda vaiz olarak da görev yapmaktadır.¹⁰²

3.2.2. İsmail Zeydan

Cumhuriyet halk Partisinin 4918 sayılı yazının 33. Maddesi gereğince Hakkâri Beytulşebap ilçesinden ikamet eden İsmail Bey adaylık için CHP Genel Merkezine müracaat etmiştir.¹⁰³

3.3. IX Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Hakkâri'de sadece Cumhuriyet Halk Partisi seçime girmiştir. 19.302 kayıtlı seçmenin var olduğu ilde, 12,384 kişi oy kullanmıştır. Bu oyların tamamı geçerli olmuş ve bütün oyları Cumhuriyet Halk Partisi almıştır. %64,2 olan seçime katılma oranı bölgenin coğrafik ve ekonomik yapısı yanı sıra CHP'nin alternatifsizliğine bir tepki olarak da niteleyebiliriz. Yapılan seçimler sonucunda tek aday olarak Genel Seçimlere giren Selim Seven oyların tamamını almıştır.¹⁰⁴ Selim Seven 1950-1954 yılları arasında Hakkâri'yi TBMM'de temsil etmiştir.

¹⁰²BCA. 490.1.0.0.301.1220.3. s. 2.

¹⁰³BCA. 490.1.0.0.301.1220.3. s. 4.

¹⁰⁴BCA. 030.10.77.513.5. s. 1.

3.3.1. Selim Seven'in Meclis İçi Faaliyetleri

1950-1954 arası IX. Dönem TBMM'de Hakkâri'yi temsil eden Selim Seven Cumhuriyet Halk Partisi'nden aday olmuş daha sonra ise Demokrat Parti'ye geçmiştir.¹⁰⁵ Selim Seven'in mecliste kürsü faaliyeti bulunmamaktadır. Meclis içerisindeki en önemli faaliyeti olarak II. Menderes Kabinesine verdiği güvensizlik oyu olarak gösterilebilir. Bunun yanında VII. dönemde olduğundan farklı olarak meclis komisyonları içerisinde yer almamıştır. Sönük bir vekilliği olması dolayısıyla Hakkâri halkının tepkisini de çeken Selim Seven bir sonraki dönem vekil olarak seçilememiştir.

3.3. 1954 Genel Seçimi ve Sonuçları

CHP, yeni kurulan partinin seçimi kazanacağına ihtimal vermeyerek 1950 seçimlerine katılmıştır. CHP ilk defa girdiği bir seçimi kaybetmiş ve yirmi üç yıllık iktidarı DP'ye bırakmıştır. 14 Mayıs 1950 tarihinde Adnan Menderes öncülüğünde kurulan DP seçimi kazanmış ve iktidar parti olmuştur.¹⁰⁶ DP, İktidar partisi olduktan sonra halkın güvenini ve sevgisini kazanmıştır. Yapılan yerel seçimlerde de başarı elde eden DP, CHP iktidarını iyiden iyiye sarsmıştır. DP, iktidara geldikten sonra Halkevlerini kapatmış, CHP'nin mallarına el koymuş, Atatürk'ü koruma kanunu çıkarmıştır. Yaşanan olaylar üzerine halk DP'ye daha çok inanmış ve güvenmiştir. Hem genel hem de yerel seçimleri kazanan DP, yapılacak olan yeni seçim öncesi halkın güvenini kazanmak için daha çok çalışmıştır.

DP grup toplantısında konuşan Başbakan Adnan Menderes, seçimlerin 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılması gerektiğini söylemiştir. TBMM Genel Kurulu 12 Mart 1954 tarihine toplanmış ve seçimlerin 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılmasına karar vermiştir.¹⁰⁷ Seçim öncesi yaşanan aksaklıklar, seçim tarihine kadar giderilmeye çalışılmıştır. 1954 seçimlerine dört parti katılmış, katılan partiler Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü Partisi katılmıştır. CHP ve DP bütün illerde katılırken Cumhuriyetçi Millet Partisi 40 ilden, Türkiye Köylü Partisi 19 ilden katılmıştır. Seçimi kazanan parti DP olmuş ve

¹⁰⁵ Özgen, a.g.t. s.164.

¹⁰⁶ Yakup Kaya, "Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.7, Sayı 3, 2018, s.2277.

¹⁰⁷ TBMM Kavanin Mecmuası, Devre IX, İçtima 4,36, s.6272.

Hakkâri de seçimlere katılmış ve Hakkâri'den de seçilen DP milletvekili mecliste yer edinmiştir.

Selim Seven CHP'den milletvekili seçildikten bir süre sonra Demokrat Parti'ye geçiş yapmıştır. Yaşanan bu parti değişiminden sonra Hakkâri kent merkezinde bulunan İsmet İnönü büstü 28 Aralık 1950 tarihinde sökülümüştür. Daha sonra Hakkâri Cumhuriyet Halk Partisi il başkanı Mehmet Çallı 31 Ocak 1951 tarihinde CHP genel merkezine büstün söküldüğüne dair bilgi vermiştir.¹⁰⁸

Hakkâri merkeze bağlı Peyanıs Köyü'nde CHP ve DP üyeleri arasında bir kavga çıkmıştır. Kavganın sebebi ise Hakkâri'de teşkilatlanan DP'nin CHP üyelerinin çalışmalarına engel olmak istemeleridir. Çıkan kavgada DP üyeleri CHP üyelerinden birini dövmek suretiyle öldürmüştür. Üye defnedildikten sonra CHP il başkanı Mehmet Çallı CHP genel merkezine bu durumu bildirmiştir.¹⁰⁹

Seçim öncesi yaşanan CHP ve DP seçim propagandaları dikkat çekmiştir. CHP propagandaları:

1. Partizanlık

2. Hayat Pahalılığı

3. Petrol Kanunu

4. Basın Yayın Organları

Yabancı Sermayenin Ülke Ekonomisine Girişi

DP propagandaları

1. Yabancı Sermayenin Getirileri

2. Limanlar

3. Geçmiş İktidarla Kendi İktidarı arasındaki Fark

4. Dış Politika

¹⁰⁸ BCA; Fon No: 490-1-0 Yer No: 460-1888-4.

¹⁰⁹ CHP Arşivi; 6818, s.2.

5. Demokrasi

6. Barajlar

7. Köy Yolları ve Köprüler

Tablo 1. 1954 yılı Seçmen Sayıları

Seçmen Sayısı	10.262.063
Oy Kullanan	9.095.367
Katılım Oranı	%88.63

Tablo 2. 1954 yılı Türkiye Geneli Seçim Sonuçları

Partiler	Aldıkları Oy Toplam	Aldıkları Oy Oranı %	Kazandıkları Milletvekili sayısı
DP	5.313.659	58.42	503
CHP	3.193.471	35.11	31
CMP	408.249	5.28	5
KP	50.935	0.56	-
İP	910	0.01	-
Bağımsızlar	56.393	0.62	2
TOPLAM	9.095.563	100	541

3.3.1. 1954 Hakkâri Seçim Sonuçları

1954 seçimleri diğer yıllara nazaran Hakkâri’de farklılaşmıştır. 1946 ve 1950 seçimlerine bölgede giremeyen Demokrat Parti ilde teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Tamamlanan teşkilatlanma sonrasında parti, Hakkâri’de seçime girmeye hak kazanmış ve ülke genelindeki genel propagandayı Hakkâri’de de uygulamaya başlamışlardır. Propagandalarına bıkıldığında özellikle Hakkâri’de seçime geç girmesinin de etkisiyle Demokrat Parti bölgede diğer bölgelerde yaptığı işleri örnek göstererek haltan oy istemiştir. Özellikle tarım alanında yaptığı

reformlar, yollar ve ulaşım alanındaki hizmetleri dolayısıyla Hakkâri halkından oy talep ederek hizmetlerin devamı için fırsat istemiştir.

Hakkâri’de 1954 seçimlerine katılım oranı %77.8’dir. Bölgenin dağlık oluşu, coğrafik şartların elverişsiz olmasının yanı sıra; dönemin en büyük problemlerinden biri olan ulaşımın da sıkıntılı olmasına binen bu kadar büyük bir katılımın olması aslında demokrasiye olan güven ve isteğin işareti olarak da yorumlanabilir. Oyların %54.6’sını alan Demokrat Parti ilin tek milletvekilini de çıkarmış olmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi ise %23.9 oy oranı ile ikinci parti olmuştur. 1950 seçimlerinde tek başına girmesinin yanında bölgenin etkin ailelerinden birinin mensubunu aday göstermiş ve milletvekili yapmış olmasına rağmen 1954 seçimlerinde birinci sıradaki partinin hemen arkasından gelmesine rağmen yarısı kadar oy alamaması manidardır.¹¹⁰

3.3.2. X. Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri

10. dönem Hakkâri milletvekili Übeydullah Seven meclise girmiştir. Übeydullah Seven 15 gün hasta olduğu için Umumi Heyet kararıyla kendisine izin verilmiştir. Celal Bayar’ın TBMM’nin X. devre 3. toplantı yılı açılış nutku kâtipleri arasında yer almıştır. Seven güven oylamasında itimat reyi kullananlar arasındadır. Adapazarı’nın Sakarya adıyla kurulması hakkında kanuna verilen reyler de Seven de rey kullanmıştır.

Übeydullah Seven, Nevşehir adıyla yeni bir vilayetin kurulmasına dair kanuna verilen reyleri de kullanmıştır. Parlamentolar arası birliği Türk Grubu içtimai üyeleri arasında yer almıştır. Seven, Türk-Alman parlamentosu Dostluk Heyeti azaları arasında yer almıştır. Milletvekili seçimi kanununda bazı maddelerin değiştirilmesine ve bazı maddelerin kaldırılmasına dair kanuna verilen tasarıda Übeydullah Seven de kabul reyi kullanmıştır. Seven bir dönem maliye encümeni olarak da görev yapmıştır. Seven ayrıca Riyaset Divanı (Meclis Başkanlığı) seçimlerinde de rey kullanmıştır.¹¹¹

¹¹⁰<https://www.yenisafak.com/secim-1954/hakkari-ili-secim-sonuclari> (E.T. 07.01.2020).

¹¹¹İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. Dönem (1954-1957)*, C.I, s. 183-199-TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:137, s173.

3.4. 1957 Genel Seçimi ve Sonuçları

DP 1954 yılında yapılan seçimlerde CHP'ye ciddi bir fark atarak ezici bir çoğunlukla iktidar partisi olmuştur. DP, o güne kadar kırılmayan bir rekoru kırmış ve %56.6 oy oranıyla iktidarda kalmıştır. Hayat pahalılığına rağmen DP elindeki olumlu imkânları değerlendirerek ekonomiye canlanma getirmiş ve halk ile yakından ilgilendiği için halkın ve kamuoyunun güvenini kazanmıştır. Bunu en iyi şekilde düşünen halk her türlü durumu düşünerek DP'yi rakiplerine ezici bir fark attırarak iktidara getirmiştir.

1957 seçimlerine gelindiğinde ise hem DP hem de CHP ciddi çalışmalar içerisine girmiştir. Seçimden önce İsmet İnönü ve Adnan Menderes arasında gergin hava söz konusuydu. Her iki tarafın lideri sert ve katı bir dille birbirlerini eleştirmiş ve bu bütün ülkeye de yansımıştır. İsmet İnönü mecliste yaptığı konuşmada Menderes'e gayet naif ve kibar bir dille Kırşehir'in tekrar il olması için talepte bulunmuştur. Bu naif yaklaşım iktidar ve muhalefet arasındaki buzların çözülmesini sağlamıştır. Bu yumuşama ortamı bazı CHP vekilleri tarafından iyi karşılanmamış ve muhalefet arasında tartışmalara yol açmıştır.

Yaşanan bu bahar havası çok uzun sürmemiş, CHP içindeki tartışmalar 1957 seçim öncesinde büyümüş ve CHP-DP çekişmesi tekrardan başlamıştır. 1954-1957 seçimleri CHP ve DP'nin içte ve dışta yaşanan olaylar karşısında dilleri ağır üslupları sert olmuştur. 1958 yılında yapılması planlanan seçim 1957 olarak belirlenmiş ve bu konuda da çekişmeler devam etmiştir. 1950'li yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımlar beraberinde 1957'de erken seçim tartışmalarını da getirmiştir.

DP seçimlerin normal bir zamanda yapılmasını beklemiş olsaydı desteğini son derece iyi bir şekilde kazandığı halkın desteği azalabilirdi. CHP'nin kendisine demokrasiden uzaklaştılar söylemlerine karşı da önlem almak istemişlerdi. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Hürriyet Partisi seçimlerde birleşme kararı almıştır. DP'nin karşısında duran muhalefet partilerinin birleşme ihtimaline karşı iktidar partisi partilerin işbirliğini engelleyecek bir kanun tasarısı çıkaracaklarını duyurmuş, muhalefet partisi ise seçimleri boykot edeceklerini duyurmuştur. Bayar ve Menderes seçim boykotu söylemlerini çok da dikkate

almamışlardır. CHP bu şartlar altında muhalefet partilerin birleşemeyeceğini ve her partinin bireysel olarak seçim kampanyalarını yürütmeye karar vermişlerdir.¹¹²

DP, yeni kanun teklifleri sunmaya üniversitelerde askeriye de yeni düzenlemeler yapmaya başlamıştır. DP birçok kesimden tepki alsa da halk, hala DP'ye çok güveniyor ve iktidarda görmek istemiştir. Seçimlerin 27 Ekim 1957 yılında yapılması kararlaştırılmış ve iktidar partisi bir yandan muhalefet partileri bir yandan seçim çalışmalarına hızla başlamış ve iktidara gelebilmek için kıyasıya mücadele etmişlerdir. İktidar partisi seçim kampanyasını ekonomik kalkınma üzerine kurmuştur. CHP ise seçim kampanyasını hukuk devleti düzeni, bağımsız mahkeme sendika haklarını koruma üzerine yapmıştır.

Seçim zamanı geldiğinde DP'nin mitinglerinde olan kalabalık olmamış bu seçimi DP tekrardan kazanmış olsa da 1954 seçimlerindeki kadar değil biraz gerilemiş olarak seçimi kazanmıştır. CHP seçim sonuçlarına itiraz etmiş olsa da kabul edilmemiş ve DP iktidar partisi olarak meclise girmiştir. DP, tekrardan iktidar olmuş olmanın verdiği rahatlık ve özgüvenle muhalefet partine daha sert ve katı davranmaya başlamıştır. Muhalefet partisi ise mecliste elde ettiği güçle DP'yi daha fazla suçlayıcı tavır içerisine girmiştir. DP'nin izlediği yol haritası beraberinde halkın kendisine olan güvenini yitirilmesine ekonominin zayıflamasına ve beraberinde darbeyi getirmiştir.¹¹³

3.4.1. 1957 Hakkâri Seçim Sonuçları

1957 seçimleri Türkiye genelinde büyük bir üstünlükle kazanana Demokrat Parti, aynı Durumu Hakkâri için de geçerlidir. Toplam 25.358 kayıtlı seçmenin bulunduğu ilde %76,1'lik bir katılım oranı ile 19.308 seçmen oy kullanmıştır. Bu oyların tamamı geçerli olmuştur. Hakkâri'de partilerin 1957 seçimlerinde aldıkları oy oranlarına baktığımızda:

Demokrat Parti 13.068 oy ile %67,7'lik bir oy oranı alarak birinci parti olmuş ve ilin tek milletvekilini almıştır.

¹¹² Özkan Kesme; "Türk Basınında 1957 Genel Seçimleri ve Partilerin Propagandaları" *Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Yozgat*, 2016 s.58.

¹¹³ Yakup Kaya; "1957 Genel Seçimlerinin Türk Siyasi Yaşamına Yansımaları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, 2018, Sayı 20, s.596.

Cumhuriyet Halk Partisi 1954 seçimlerinde olduğu gibi yine ikinci parti olmuştur. 5.907 oy ve %30,6'lık oy oranı almıştır.

Hürriyet Partisi ilde seçime ilk kez girmiş ve 294 oy ve %1,5'lik oy oranı ile üçüncü parti olmuştur.¹¹⁴

3.4.2. XI. Dönem Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri

XI. dönem Hakkâri Milletvekili Übeydullah Seven meclise girmiştir. Meclis başkanlığının oluşmasında seçim yapılmıştır. Kâtipler ve idare amirlerinin seçimleri için de oy kullanılmıştır. Başkanlık divanı kâtipliklerine seçilenler arasında Übeydullah Seven de bulunmuştur.¹¹⁵

3.5. 1923-1960 Yılları arasında Hakkâri'de Görev Yapan Valiler

Hakkâri 1936 yılında il olduğundan bu döneme kadar kaymakamlıklarla idare edilmiştir. Hakkâri il olmadan önce 1933-1936 yılları arasından Beytüşşebap kaymakamı Kamil Bey tarafından yönetilmiştir.¹¹⁶ 1936 yılında il olduktan sonra valiler tarafından idare edilmiştir.

3.5.1. Halil Rıfat Bey (1924-1926)

Halil Rıfat Bey 1873 yılında Selanik'e bağlı Karaferya Kasabasında doğmuştur. Mekteb-i Harbiye'den 1893 yılında mezun olmuştur. Adana Jandarma Mıntıka Müfettişliği görevinde iken valilik makamına tayin edilmiştir. 1924-1926 Hakkâri, 1926-1928 Muğla 1928-1929 Siirt Valiliklerinde bulunmuştur.¹¹⁷

3.5.2. Bekir Lütfü Bey (1925-1927)

1875 yılında İzmir'de doğmuştur. 1905 yılında yüzbaşı olarak Erkan-ı Harbiye'den mezun olmuştur. Orduda uzun süre görev yaptıktan sonra idari görevlere atanmıştır. 1925-1927 Hakkâri, 1927 yılında da Bitlis valiliklerinde görev yapmıştır. Daha sonra Tokat milletvekili olarak meclise girmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ <https://www.yenisafak.com/secim-1957/hakkari-ili-secim-sonuclari> (E.T 07.01. 2019)

¹¹⁵ Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960) C.I, s.36 TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:156, 36,281,485.

¹¹⁶ BCA, Fon No: 30-1-1- 1- 0, Kutu No: 78, Dosya No: 18, Sıra No: 1; idare, Sayı: 63

¹¹⁷ Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri* (Ankara: Ocak Yayınları, 1998), s. 343.

¹¹⁸ Baltaoğlu, *a.g.e.*, s.342.

3.5.3. Abdulhalim Hamit Vardar (1926-1928)

1880 yılında Gevgili’de doğmuştur. 1903 yılında Mekteb-i Harbiye’den mezun olmuştur. Orduda görev aldıktan sonra idareci olarak göreve başlamıştır. 1925-1926 Tunceli, 1926-1928 Hakkâri Valiliklerinde bulunmuştur. Hakkâri Valiliği yaptığı sırada görevden alınarak tavsiye edilmiştir.¹¹⁹

3.5.4. Ahmet Fahrettin Bey (1928-1929)

1888 yılında İstanbul’da doğmuştur. Selanik İdadisinde ortaöğretimini bitirmiştir. Daha sonra 1911 yılında Mekteb-i Hukuktan mezun olmuştur. Adli ve mülki idarelerinde çalışmış, 1921 yılında Bolu’da mutasarrıf görevinde iken vali olarak atanmıştır. 1923 Bolu, 1923-1926 Samsun, 1926 Bitlis 1928-1929 Hakkâri 1929-1930 Elazığ Valiliklerinde bulunmuştur.¹²⁰

3.5.5. Ahmet Rıfat Vonalı (1931-1933)

Ahmet Rıfat Vonalı Ordu’da doğmuştur. Ordu Rüştîyesi ve Mercan İdadisi’nden mezun olmuştur. Mülki idari görevlerine başladığında 1924-1925 Ordu, 1925-1926 Ergani, 1931-1933 Hakkâri, 1933-1934 Ağrı valiliklerini yapmıştır.¹²¹

3.5.6. Hasan Basri Konyar (1937-1938)

1891 yılında Manastır’a bağlı Kayalar ilçesinin ErdoğmuşKöyü’nde doğmuştur. Rumeli’den Konya’ya göç ettikleri için Konyar soyadını almıştır. Manastır Askeri Rüştîyesinden, 1910 yılında Şam İdadisinden, 1913 yılında ise Mülkiyeden mezun olmuştur. 30 Nisan 1914’te Karacahalil Nahiyesi Müdürlüğüne tayin edilmiş devlet hizmetine başlamıştır. Pehlivan köy Nahiyesinde bir süre daha görev yaptıktan sonra kaymakamlığa getirilmiştir. 4 Aralık 1915’te Basra, 8 Haziran 1916’da Musul, 1917’de Bağdat kazaları kaymakamlıklarına getirilmiştir. 1920’de Zonguldak Mutasarrıflığı Tahrirat Müdürlüğüne, 1922’de Kastamonu Mektupçuluğuna ve ek görev olarak Kastamonu Muallim Mektebi Tarih, Coğrafya, Edebiyat öğretmenliklerine getirilmiştir.

¹¹⁹ Baltaoğlu, *a.g.e.*,s.342.

¹²⁰ Baltaoğlu, *a.g.e.*s.333.

¹²¹ Baltaoğlu, *a.g.e.*294.

1926'da Sivas, 1930'da Diyarbakır Mektupçuluklarına getirilmiştir. 1932 Diyarbakır bölgesi 3. Sınıf Mülkiye Müfettişliğine ve 1937'de Hakkâri Valiliğine, 1938'de Adana bölgesi Mülkiye Müfettişliğine, 1941'de Konya Mansub İdare Heyeti Azalığına getirilmiştir.¹²²

Basri Konyar'ın yazarlık hayatında Diyarbakır tarihi ve kitabeleri üzerinde yaptığı çalışmalar, hayatı boyunca yaptığı çalışmaların büyük bölümünü kapsamıştır. Eserlerinde Diyarbakır tarihi ve kitabelerin okunuşları hakkında verdiği bilgiler, kendisinden sonraki yapılan çalışmaların büyük bölümünde ana kaynaklardan biri olmuştur. Derlediği görsel malzeme de günümüz Diyarbakır tarihi araştırmacıları için birinci derecede kıymet arz etmektedir.

3.5.7. Sadullah Koloğlu (1938-1940)

Sadullah Koloğlu, 1880 yılında Derne'de (Libya) doğmuştur. Aşiret Mektebinde okumuş, 1901 yılında Sınıf-ı Mahsustan mezun olmuştur. 14 Aralık 1901 tarihinde Bingazi Sancağı Maiyet Memurluğuna tayin edilmiştir. Kaymakamlık stajını tamamladıktan sonra 16 Kasım 1907 tarihinde 29 Ocak 1909 tarihine kadar Hassa Nahiyesi Müdürlüğünde görevlendirilmiştir. 11 Ekim 1917'de Vize, 18 Ağustos 1919'da Saray, 16 Ocak 1929'da Maçka, 14 Kasım 1923'te Maçka 14 Kasım 1923'te Of, 26 Mayıs 1925'te Sürmene, 2 Eylül 1928'te Kadınhanı kaymakamlıklarına atanmıştır.¹²³

14 Ağustos 1934'te Konya Vilayeti Muvazzaf İdare Heyeti Azalığına, 9 Temmuz 1938 tarihinde Hakkâri, 24 Aralık 1940'ta Bingöl valiliklerine atanmıştır. 22 Kasım 1941 yılında emekliye ayrılmış, daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu'nda Müfettişlik yapmıştır. 1948 yılında Libya Devleti'nin kurulması ile Libya Kralı Emir İdris Es' Sunusi'nin daveti üzerine Bingazi'ye gitmiştir. Burada ilk Libya Hükümetini teşkil edip Başvekilliğe getirilmiştir.

Trakya bölgesinde Vize ve Saray, Maçka; Cumhuriyetin ilanından sonra Of, Sürmene, Konya Kadınhanı, 1929'da yine Trabzon-Of, sonra İznik, Karacabey, Çatalca Kaymakamlığında bulunmuştur. Konya Muzavvaf İdare Heyeti üyeliğinden

¹²²İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hasan Konyar Dosya Sicil No: 963.

¹²³İçişleri Bakanlığı Arşivi, Sadullah Koloğlu Dosya Sicil No: 849.

sonra mesleğe başlamasının 36ıncı yılında 1938 yılında Hakkâri, 1940 yılında ise Bingöl valiliği atanmıştır.

5.1.8. Mehmet İhsan Olgun (1945-1946)

1910 yılında Yozgat'ta doğmuş, Siyasal Bilgiler mezunudur. Yozgat maiyet memurluğu Torul, Kağızman, Iğdır, Osmaniye, Kırıkhan kaymakamlıklarında bulunmuştur. Mülkiye müfettişlikleri, Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler 1. Daire Başkanlığı ve Hakkâri Valiliği yapmıştır. Mülkiyeler Birliği, Türk İdareciler Derneği ve Kızılat üyeliklerinde bulunmuştur. TBMM VIII. Dönem Milletvekilliği yapmıştır.¹²⁴

5.1.9. Hüseyin Cahit Ortaç (1946-1949)

Hüseyin Cahit Ortaç, 1910 yılında Selanik'te doğmuştur. 1929 yılında Kabataş Lisesi'ni bitirmiştir. Mülkiyeden mezun olduktan sonra Dalaman Nahiyesi'ne tayin edildi. İstanbul Maiyyet memurluğunda, Galata, Yeniköy Nahiyeleeri Müdürlüklerinde Silivri Kaymakam Vekilliğinde stajını tamamladıktan sonra kaymakamlığa terfi etmiştir. Daha sonra Alucra, Sürmene kaymakamlıklarına, 3. Genel Müfettişlik Yazı işleri Müdürlüğüne, Ankara Emniyet Müdürlüğü, 7. Şube Müdür Muavinliğine, Kargı, Posof, M. Kemal Paşa kaymakamlıklarına, Mülkiye Müfettişliğine atanmıştır.

Mülkiye Müfettişi iken Mardin, Bitlis, Hakkâri vali vekilliklerinde görevlendirilmiştir. Hakkâri vali vekilliğinde iken asaleti kesinleştirilmiştir. 1949 yılında Müfettiş Valiliğe nakledilip içişleri bakanlığı merkezine dönmüştür. Danıştay Üyeliği, Tarım Bakanlığı 1. Hukuk Müşavirliği, Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyeliği ile Cumhuriyet Senatosu Mali ve İktisadi İşler, Senato Hesaplarını İnceleme Komisyonlarında Başkanlık yapmıştır.¹²⁵

5.1.10. Abdullah Zeki Köymen (1949-1951)

Abdullah Zeki Köymen, 1902 yılında Hayrabolu'da doğmuştur. Hayrabolu rüştiyesinde ortaöğretimini tamamlamıştır. 1924 yılında Mülkiyeden mezun olmuş, Ağustos 1924 yılında Uzunköprü nahiyesi müdürlüğüne tayin edilerek devlet

¹²⁴BCA, Fon No: 30 18 1 2, Kutu No: 111, Dosya No: 39, Sıra No: 6.

¹²⁵*İçişleri Bakanlığı Arşivi*, Hüseyin Cahit Ortaç, Dosya Sicil No: 2896.

hizmetine ve idari mesleğine girmiş, daha sonra kaymakamlığa yükseltilmiştir. 1926 yılının ağustos ayından 1940 yılının ekim ayına kadar sırasıyla Suşehri, Gönen, Nazimiye, Diyadin, Hayrabolu ve Vize kaymakamlıklarında bulunmuştur.

Kaymakamlıktan sonra Dahiliye Vekaleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Şube Müdürlüklerinde Umum Müdür Muavinliğinde görevlendirilmiştir. Yaptığı işler ve başarıları göz önünde bulundurularak valiliğe terfi ettirilmiştir. 1945-1948 tarihleri arasında Artvin, 1949-1951 tarihleri arasında Hakkâri, 1951-1953 tarihleri arasında Afyon, 1953 yılında Kırklareli Valilikleri yapmıştır. Kırklareli valiliğini devam ettirirken 1953 yılında emekliye ayrılmıştır.¹²⁶

5.1.11. Fazıl Kaftanoğlu (1951-1953)

Fazıl Kaftanoğlu, Oltu Piktir'de doğmuştur. Erzurum Lisesi'ni bitirdikten sonra 1933 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'ni mezun olmuştur. 1951-1953 yılları arasında Hakkâri, 1953 yılında ise Tokat Valiliklerini yapmıştır.¹²⁷

5.1.12. Şerafettin Atak (1958-1959)

Şerafettin Atak, 1917 yılında Giresun'da doğmuştur. 1941 yılında Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra çeşitli mülki idarilerde bulunmuştur. Hakkâri için en çok çalışan vali olarak anılmıştır. Hakkâri'nin içme suyu, yol sorunları üzerinde, hatta halk Şerafettin Atak'ı fahri hemşehri olarak kabul etmiştir.¹²⁸

5.1.13. Hilmi İnanç (1959-1960)

Hilmi İnanç, 20 Ağustos 1915 tarihinde Tirebolu'da doğmuştur. 1934 yılında İstanbul Feyziye Lisesi'ni bitirmiştir. Mülkiyeden (Siyasal Bilgiler Fakültesi) mezun olduktan sonra 29 Temmuz 1949 tarihinde Trabzon Vilayeti Maiyyet Memurluğuna tayin edilerek idare mesleğine girmiştir. Yorma Nahiyesi Müdür vekilliğinde, Sürmene, Akçaabat, kaymakam vekilliklerinde bulunmuştur. Askerlik hizmetini teğmen olarak tamamlamış, kaymakamlık kursunu da tamamladıktan sonra 29 Aralık 1944 tarihinde Daday Kaymakamlığına atanmıştır. 2 Kasım 1946 tarihinde Borçka, 13 Haziran 1949 tarihinde Şenkaya Kaymakamlıklarına atanmıştır. Daha sonra

¹²⁶İçişleri Bakanlığı Arşivi, Abdullah Zeki Köymen, Dosya Sicil No: 2327.

¹²⁷İçişleri Bakanlığı Arşivi, Fazıl Kaftanoğlu, Dosya Sicil No: 3006.

¹²⁸İçişleri Bakanlığı Arşivi, Şerafettin Atak, Dosya Sicil No: 5443.

İçişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğüne, 9 Temmuz 1953 tarihinde 2. Sınıf Mülkiye Müfettişliğine atanmıştır.

4 Aralık 1954 tarihinde vekaleten 20 Haziran 1955 tarihinde asaleten Artvin, 29 Eylül 1956 tarihinde Niğde Valiliklerine, 2 Haziran 1958 tarihinde Tetkik Kurulu üyeliğine 18 Temmuz 1959 tarihinde Hakkâri Valiliğine, 15 Haziran 1960 tarihinde Müfettiş valiliğine, 23 Şubat 1965 tarihinde merkez valiliğine yükselmiştir.¹²⁹

Hakkâri valiliklerinde bulunan Mustafa Hamit Bey, Fahri Bey, Osman Gazi, Abdullah Sunalp, Fuat Yurttaş, Abidin Erner, Şerafettin Atak hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

5.2. 1938-1960 Hakkâri’de Görev Yapmış Belediye Başkanları

5.2.1. Mehmet Ertuş (1936-1938)

Mehmet Ertuş, 22 Ağustos 1884 tarihinde Hakkâri’de doğmuştur. 1936-1938 yılları arasında Hakkâri’de Belediye Başkanlığı yapmıştır.¹³⁰

5.2.2. Reşit Keskin (1938-1956)

Reşit Keskin, 1890 yılında Hakkâri’de doğmuştur. Rüştîye Mektebinden mezun olmuştur. Pinyaniş aşiretinin Sılehi koluna mensup olup, Sait Korkmaz’ın damadıdır.¹³¹ 1938-1956 yılları arasında Hakkâri Belediye Başkanlığı görevini icra etmiştir. Belediye Başkanı olmadan önce Belediye Daimi Encümen üyeliği, tahriri arazi komisyon başkanlığı, Belediye Başkan Muavinliği yapmıştır. Hakkâri halkı tarafından sevilen sayılan biri olan Reşit Keskin, Şeyh Sait Oramar isyanlarının milis teşkilatında, devlet lehinde çalışmıştır.¹³² Hakkâri Belediye Meclisi’ne Reşit Keskin

¹²⁹İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hilmi İnanç, Dosya Sicil No: 4825.

¹³⁰ Mehmet Ertuş’un torunu olan 2001 Hakkâri Ak Parti kurucu teşkilat başkanı, 2002-2009 Hakkâri İl Başkanı olan Mehmet Ertuş ile 20.12.2019 tarihinde yapılan röportaj ile bilgi edinilmiştir.

¹³¹BCA, Fon No:490-1-0-0, Kutu No: 160, Dosya No: 639, Sıra No: 1, s.10. Sait Korkmaz 1877 yılında Hakkâri Dağgöl Mahallesi’nde doğmuştur. Ertuş Aşiretinin Gravi Koluna mensup ağası olan Korkmaz okuma yazma bilmiyor sadece imzasını atabilmiştir. Hakkâri’de hatırı sayılır bir nüfusa sahip olan Korkmaz, 1904-1914 yılları arasında Belediye Başkanlığı yapmıştır. 1928 yılından itibaren de Hakkâri daimi encümenliğini yapmıştır.

¹³²BCA, Fon No: 490- 1- 0- 0, Kutu No: 160, Dosya No: 639, Sıra No: 1, s. 8

başkan seçilmiştir. 18 Ekim 1940 tarihinde Reşit Keskin'in Belediye Başkanlığı Reiscumhur İsmet İnönü tarafından onaylanmıştır.¹³³

1946 yılında yapılan seçimlerde Belediye Başkanlığını Reşit Keskin kazanmıştır. Yapılan seçimlerde Belediye Başkanı seçilen Reşit Keskin'in başkanlığı Reiscumhur tarafından 3 Temmuz 1946 tarihinde onaylanmıştır.¹³⁴

Reşit Keskin, belediye başkanlığı yaptığı dönemlerde devlet ve halk arasında köprü olmuş Hakkâri'de düzeni sağlamakla ilgilenmiştir. Halkı daha çok Genç Cumhuriyet'e adapte etmeye çalışmıştır.¹³⁵

5.2.3. Mustafa Cümbüş (1956-1960)

Hakkâri doğumlu olan Mustafa Cümbüş 21 Aralık 1955 tarihinde yapılan yerel seçimleri kazanmış ve 1956-1960 yılları arasında Hakkâri Belediye Başkanlığına seçilmiştir.¹³⁶

¹³³BCA, Fon No: 30 -1--1 0, Kutu No: 142, Dosya No: 35, Sıra No: 3.

¹³⁴BCA, Fon No: 30- 1-1- 1- 0, Kutu No: 184, Dosya No: 23, Sıra No: 9.

¹³⁵ 2004-2009, 2014-2019 tarihleri arasında Hakkâri'nin Durankaya Beldesi Belediye Başkanlığı yapmış olan ve Reşit Keskin'in torunu olan Fatih Keskin ile 18.12.2019 tarihinde yapılan röportajla bilgi alınmıştır.

¹³⁶BCA, Fon No: 30- 1-1- 1- 0, Kutu No: 255, Dosya No: 5, Sıra No: 13.

SONUÇ

Çalışmada Hakkâri'nin 1946-1960 yılları arasındaki siyasi yapısı genel hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır. Hakkâri'de siyasi yapı incelenirken sadece 1946-1960 yılları ele alınmamış daha önceki dönemlere ilişkin genel değerlendirmelerde bulunulmuştur. 19. yüzyılın son yarısında Hakkâri'de baş göstermiş olan isyanların en büyüklerinden birisi de Nasturi(Nesturî) isyanıdır. Çıkan Nasturi ayaklanmasını bastırmak için Nasturilerin çoğu Irak'a gönderilmiştir. Irak'a giden Nasturiler, Musul'a göç etmiş ve hayatlarına oradan devam etmişlerdir. Lozan Barış Konferansı'nda çözümü taraflar arasına bırakılan konuların başında Irak Sınırı (Musul) sorunu bulunmuştur. İngiltere, Irak ile birlikte Nasturi çoğunluğunu öne sürerek, Hakkâri'nin de içinde bulunduğu geniş bir bölgeye hâkim olmak istemiştir. Türkiye uzun mücadeleler sonucu Hakkâri'yi Misak-ı Milli sınırları içerisinde tutmayı başarmış, ancak 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul'u İngiliz mandaterliğinde bulunan Irak'a bırakmak zorunda kalmıştır. 1919-1926 yılları arasında Türk dış politikasını birinci derecede ilgilendiren Musul sorunu kapsamında "Hakkâri" adı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk siyasi hayatının gündeminden düşmemiştir.

Çalışmamızda geniş olarak Hakkâri Halkevinin faaliyetlerine yer verilmiştir. Bunun sebebi 1945 yılına kadar Hakkâri'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) teşkilatının tam anlamıyla faaliyet göstermemesi ve CHP'nin siyasi, sosyal ve kültürel alandaki faaliyetlerinin Hakkâri Halkevi üzerinden gerçekleşmiş olmasıdır. Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti genelinde 1932 yılında faaliyete girmesine rağmen, Hakkâri'de ancak 1937 yılında açılabilmiştir. Bu gecikme daha ziyade Hakkâri'nin coğrafi yapısının elverişli olmamasından kaynaklanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Türkiye çok partili siyasi yaşama doğru giderken Hakkâri, CHP ile olan ilişkisini hiçbir şekilde kesmemiş ve CHP Hakkâri'de yer edinmeye devam etmiştir. 1945 yılına gelindiğinde Demokrat Parti (DP) kurulmuş ve Türk demokrasi hayatında yeni bir süreç başlamıştır. 1946 yılında yapılan seçimlerde DP istediği sonuçları alamamış mecliste CHP koltuk sayısında büyük bir orana sahip olmuştur. 1946 seçimlerinde Hakkâri'de milletvekili adaylığını CHP kazanmıştır. 1950 yılında yapılan seçimlerde DP büyük bir başarı elde etmiş ve iktidara DP geçmiştir.

Türkiye’de yapılan seçimde iktidar değişikliği olmasına rağmen Hakkâri, CHP’den yana tavrını koymuş, birçok ilden DP birincilikle seçimlerden çıkarken Hakkâri’de CHP milletvekili meclise girmiştir. 1954 seçimlerine gelindiğinde ise Hakkâri’nin de CHP’den değil de DP’den milletvekili çıkarmış olması halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Sadece genel seçimlerde değil de yerel seçimlerde de CHP yerini DP’ye bırakmış, bu da artık ülkedeki herkes gibi Hakkâri’nin de DP’ye çok güvendiğini, DP’nin ekonomiyi, sosyal hayatı, eğitimi düzeltereğine inanmıştır. 1957 yılına gelindiğinde ise DP 1954 yılındaki kadar iyi bir sonuç yakalamış olmasa da iktidarı yeniden elinde bulundurmuş, Hakkâri’den de meclise DP’den milletvekili girmiştir.

Hakkâri’nin siyasi hayatını belirleyen etken bölgenin ileri gelen aileleri olmuştur. Hem genel seçimlerde hem de yerel seçimlerde bölgede sözü dinlenen, fazlaca nüfusa sahip insanlardan seçilmiştir. CHP teşkilatı Hakkâri’de kurulmadan önce de bölgede nüfuzlu kişilerden aday seçmiştir.

Çalışmada 1946-1960 yılları arasında Meclise girmeye hak kazanan Hakkâri milletvekillerinin mecliste Hakkâri adına çok etkin olamadıkları ancak meclis içi birtakım komisyonlara üye oldukları ve orada genel bazı faaliyetlerde bulundukları tespit edilmiştir. Bu kapsamda Bölge halkının sorunlarına çare olma noktasında çok da başarılı olamadıkları çalışmamızda ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon No: 30-1-1- 1- 0, Kutu No: 78, Dosya No: 18, Sıra No: 1; idare, Sayı: 63.

BCA, Fon No:490-1-0-0 Kutu No:998 Dosya No:856, :1

BCA, Fon No: 790-1-0-0, Kutu No:160 Dosya No:639: 1.

BCA, Fon No: 490 1 0 0, Kutu No: 160, Dosya No: 639, Sıra No: 1

BCA, Fon No: 490-1-0-0 Yer: 160-639.

BCA, Fon: 490-1-0-0 Yer: 998-856-1.

BCA, Fon No: 490-1-0-0 Yer:160-639-1.

BCA, Fon No: 490-0-1, Yer No: 956-701-2.

BCA, Fon No: 490-0-1 Yer No: 956-701-2.

BCA, Fon No: 490-0-1 Yer No: 985-817-3.

BCA, Fon No: 390-1-0-0, Yer No: 985-817-3.

BCA, 490.01.301.1220. 1.

BCA, Fon No: 30 18 1 2, Kutu No: 111, Dosya No: 39, Sıra No: 6.

BCA, Fon No: 490- 1- 0- 0, Kutu No: 160, Dosya No: 639, Sıra No: 1

BCA, Fon No: 30 -1- -1 0, Kutu No: 142, Dosya No: 35, Sıra No: 3.

BCA, Fon No: 30- 1-1- 1- 0, Kutu No: 184, Dosya No: 23, Sıra No: 9.

BCA, Fon No: 30- 1-1- 1- 0, Kutu No: 255, Dosya No: 5, Sıra No: 13.

BCA, Fon No: 490-0-1 Yer No: 301-1221-1.

BCA, Fon No:490-1-0-0, Kutu No: 160, Dosya No: 639, Sıra No: 1.

BCA, Fon No: 0-30-10 Yer No: 77-507-3.

BCA, Fon No: Yer No: 490-1-0, 473-1933-1.

BCA, Fon No: 490 1-0 Yer No: 658-195-1.

BCA, Fon No: 490-1-0 Yer No: 490-1-0

BCA, Yer No: 490-1-0, Yer No: 460-1888-4 .

BCA, Fon No: 490-1-0 Yer No: 301-122-3.

BCA, Fon No:0-30-1-0, Yer No:77-513-5.

CHP Arşivi; 6818, s.2.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hasan Konyar Dosya Sicil No: 963.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Sadullah Koloğlu Dosya Sicil No: 849.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hüseyin Cahit Ortaç, Dosya Sicil No: 2896.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Abdullah Zeki Köymen, Dosya Sicil No: 2327.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Fazıl Kaftanoğlu, Dosya Sicil No: 3006.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Şerafettin Atak, Dosya Sicil No: 5443.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hilmi İnanç, Dosya Sicil No: 4825.

Resmi Kurum Yayınları

Hakkâri Valiliği, Hakkâri 2015 İl Yıllığı, Vamedia Ofset Matbaacılık, Van 2015.

Hakkâri Valiliği, Hakkâri 2003 İl Yıllığı, TŞOF Pkale Matbaacılık, Ankara 2003.

Hakkâri Valiliği, Hakkâri 1973 İl Yıllığı Pore Basımevi, İstanbul, 1974.

Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960), (Yay. Haz. Arslan Zühtü), C.I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:156, Ankara 2013.

Türk Parlamento Tarihi TBMM X. Dönem (1954-1957), (Yay. Haz. Binark İsmet), C.I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:137.

Türk Parlamento Tarihi, VIII. Dönemi (1946-1950), (Yay. Haz.Çufalı Mustafa), C.I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:146.

TBMM Albümü (1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, C.I, 1920-1950, Ankara 2010.

Ansiklopediler

Darkot Besim, “Hakkâri” *İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1964.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, Türk Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul 1997.

Yücel Talip, “Hakkâri” *Türk Ansiklopedisi*, C.18, MEB Yayınları, Ankara 1970.

Araştırma İnceleme Eserleri

A- Kitaplar

Akarsu Bedia, Atatürk Devrimi ve Yorumu, İnkılap Kitapevi, Ankara 1969.

Baltaoğlu, Ali Galip, *Atatürk Dönemi Valileri*, Ankara, Ocak Yayınları, 1998.

Belen Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1983.

Bilsel M. Cemil, *Lozan*, C.II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

Dündar Ali Kılıç, Abbasi Devleti’nden Hakkâri Beyliğine İrisan Beyleri, Bilge Matbaacılık, İstanbul 2006.

Eroğlu Cem, *DP Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.

Goloğlu Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V (1923)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

Hackmen Yalçın Lale, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*(Çev. Gülhan Erkaya), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

- İsmet İnönü, *Hatıralar C.II*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Kaya Adnan Menderes, *Tarihi Konuşan Bir Kent: Hakkâri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Kılçık Haluk, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri I*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1984.
- Kınal Firuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Kınriss Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Sander Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kili Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2008.
- Memiş Ekrem, *Eski Çağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Yayınları, TTK Yayınları, Konya, 2011.
- Öğün Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- Öke Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Bilge Karıca Yayınları, İstanbul 2002.
- Öke Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- Özkahraman Enver, *Hakkâri 94*, Erk Yayıncılık, Ankara 1996.
- Öztuna Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi, C. II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983.
- Öztürk Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX. Dönem (1954-1954), C. I*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları No:19., Ankara, 1999.
- Sevgen Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TKA Yayınları, Ankara 1982.
- Turan Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002.

Yalçın Semih, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara 2000.

B- Lisansüstü Tezler

Atsız Davut, Türkiye'nin Modernleşmesinde Halkevleri ve Hakkâri Halkevi Örneği (1932-1951), *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Erzincan (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, 2017.

Battal Özgür, Hakkâri İlinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı (1950-2010), *Yüksek lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı*, Ankara 2010.

Kaya Adan Menderes, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Hakkâri, *Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Kayseri 2007.

Kesme Özkan, “Türk Basınında 1957 Genel Seçimleri ve Partilerin Propagandaları” *Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Yozgat, 2016.

Özden Özgen, “Hakkâri Vilayetinin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960),” *Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Uşak, 2016.

Topaloğlu Seyhan, “Lozan Barış Antlaşması ve İki Aşamalı Oyun”, *Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisan Tezi*, Namık Kemal Üniversitesi Tekirdağ 2018.

Süreli Yayınlar

Aktaş Elif-Özdemir Yılmaz, “Halkevleri (1932-1951)” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.45, 2011, s.187-204.

Bilal Altan, Hakkâri Halkevi ve Halk odaları, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 7 (4), s.101-110.

Arıkan Mustafa, Deniz Ahmet, “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004 Cilt 12, Sayı 15, s.401-432.

Benhür Çağlayan; “14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* Yıl: 2007, 61-75.

Eyicil Ahmet-Hamadlak Peyman, “Türkiye-Irak ilişkilerinde Musul Sorunu” *KSU Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık2015, s.67-84.

Gülsümler Makbule Evrim-Ertürk Anakız Hülya, “Demokrat Parti’nin 1946-1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler Stratejileri” *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3, 2002, s.90-99.

Güngör Süleyman, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri ve CHP’de Bunalım” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Mayıs 2010, Sayı 2, s.193-208.

İlyas Ahmet, “Cumhuriyet’in Yitik Modernleşme Mirasına Bir Örnek : Hakkâri Halkevi ve Çalışmaları,” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018 Güz s.589-603.

Yeşim Karadeniz; Çok Partili Siyasi Hayatın Dönüm Noktası:1950 Seçimleri, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, Sayı 16, Güz 2018, 637-648.

Kaya Erol, “İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentiler” *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt,4 Sayı:1, 2002, s.29-42.

Kaya Yakup, “ Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* Cilt.7,Sayı, 2018,s.2276-2291.

Kaya Yakup; “1957 Genel Seçimlerinin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, Yıl:2018, s.585-600.

Kılıç Sezen, “Musul Sorunu ve Lozan” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt.21 Sayı 71 Ocak 2008, s.319-340.

Tuğlıoğlu Fatih, “Ali Naci Karaca’nın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)* 2013, s.285-328.

Pınar Mehmet, “ Mahmut Soydan’ın Gözünden Musul Meselesi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,2018, s.339-358.

Sakin Serdar, Misak-ı Milli’nin Hazırlanışı Kapsamı ve Tarihsel Değeri, *Yüksek Lisans Tezi* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kayseri Haziran 2003,

Serkan Tuna, “Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri Sürecinde Siyasi Bir Anket:Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?” *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, 30.03.2016.

Özden Özgen, Cumhuriyet Döneminde Hakkâri’de Sağlık, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2018, C.4, S.1, s.37-55.

Özden Özgen, Cumhuriyet Döneminde Hakkâri’de Eğitim, *Assam Uluslararası Hakeli Dergisi*, S.10 Yıl 2018, s.64-87.

Özalper Mahmut, “Bir Muhalefet Partisinin İlgaı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2014,s.117-136.

Kodal Tahir, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.52, 2014, s.296-314.

Topçu Akılmak Sema-Topçu İlyas, “Adnan Menderes’in yargılanması ve İdamı” *Akademik Bakış Dergisi*,Sayı 61, Mayıs Haziran 2017, s.59-80.

Tuğlıoğlu Fatih, “Ali Naci Karaca’nın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)* 2013, s.285-328.

Yılmaz Ensar, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar” ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010,s.177-188.

Yuca İrşad Sami “Tek Parti Dönemi Türkiye’sinin Taşrasından: Hakkâri Hakkında Aykurt ve Kazandıoğlu Raporlarının Anlattıkları”, Bülent Ecevit Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 8, Ocak 2019, s.1-11.

Web Siteleri

<https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/hakkarinin-memur-milletvekilleri-4443.htm>. 08.12.2019

<http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=6983>. 10.12.2019.

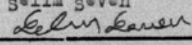
<https://www.yenisafak.com/secim-1954/hakkari-ili-secim-sonuclari><https://www.yenisafak.com/secim-1957/hakkari-ili-secim-sonuclari>.07.01.2020

<http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=6983>. 10.12.2019.

www.wikizero.com 15.12.2019

EKLER

Ek 1: 1946 Seçimleri Cumhuriyet Halk Partisi Hakkari Milletvekili Aday Adayı olduğunu gösteren Selim Seven'in arşiv belgesi.

CUMHURİYET Halk Partisi ARŞİVİ		No. I	
Adı Soyadı : Selim seven			
Doğum yılı : 308	Doğum yeri : Hakkari		
Ana adı : Kan'ter	Baba adı : Abdullah		
Nüfusta kayıtlı olduğu : Hakkari	İl Merkez İlçe Livin Bucak		
Bugünkü işi : Millet vekili			
Okuma derecesi : Medrese icazeli			
Son diplomasını aldığı okul :			
Ev adresi : Hakkari İl Merkezinin Paşgöl mahallesinin 20 Nolu Evde			
Esas mesleği : Yalız			
İhtisası :			
C. H. Partisine katıldığı yith bulundugu	İl : Hakkari	Kayıt numarası : 2	Partiye kaydına nazari muamelesi olanlar bu cihetle isaret ederler
	İlçe : Merkez	Kayıt tarihi : 22/8/945	
	Bucak :	Parti teşkilleriindeki görevi :	
	Ocak :	İl idare kurulu üyesi	
Şimdiye kadar bulundugu görevler, görüldüğü karşılıksız işler, partimiz teşkilleriinde aldığı görevler	Halen Hakkari Millet vekili		
	Millet vekilligine seçilmazden evvel İl idare kurulu üyesi		
Milletvekilliği seçiminde, seçim kabiliyetimi kuvvetli gördüğüm Hakkari ilinden üyesi bulundugum Cumhuriyet Halk Partisi adına aday gösterilmem için muracaatımın yoklama kuruluna bildirilmesini dilerim.			
Hakkari :25//3 / 1950 İ m z a Millet vekili Selim seven 			
NOT : Verilecek cevapların kısa, açık ve okunaklı olması rica olunur.			

Model : D. 21 (25/2/1950)

Übeydullah Seven'in 1946 yılında yapılan genel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Hakkâri Milletvekili Adayı Olduğunu Gösteren Arşiv Belgesi.

T. C. BAŞVEKÂLET ZAT VE YAZI İŞLERİ UMUM MÜDÜRLÜĞÜ		HULÂSA :	
Gelen evrakın	Tarihi	78 / 615	
	No.	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
Yazan Memur	10/5/1954		
Yazı tarihi	954/170		
Beyaz eden	Okatun	Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine	
Beyaz tarihi	7/6/954		
Karşılaştıranlar		2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan umumî seçimde Hakkâri Mebusluğuna seçilen Übeydullah Seven'e ait olup 5545 sayılı kanunun maddesi II7 inci maddesinin son fıkrasına göre Hakkâri İli Seçim Kurulu Reisliği'nden gönderilen (1) adet tutanağın ba'lı olarak sunulduğunu saygılarımla arz ederim.	
Dosya No.	6/1	Başvekil	
Gidiş No.	1674	7.6.954	
Ekleri	6/1925	7.6.957	
Sevk tarihi	19/6/54		
Kaydeden			
Not :			
-3 + gizel/fe		030 10 78 517 29	

[N. 9]

Baraklılar Derlet Matheson

Milletvekili Seçilmiş Olanlara AİT TUTANAK								
Ada ve Soyadı:	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullanılma- rın sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
UBEYDULLAH SEVEN	HAKKARI 1339	AVUKAT	9801	Dokuzbin sekizyüz bir	23103	18038	Hiç bir itiraz ve şikâyet yoktur	19 Oy itiraz edilmeden muhter sayılmıştır.

Milletvekili seçimi kanununa gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda **UBEYDULLAH SEVEN**
 İl milletvekilliğine seçilmiş olduğuna gösterir bu tutanak kurulmuş tarafında kendisine verildi.

İL SEÇİM KURULU BELEDİYEDEN BELEDİYEDEN İL GENEL MECLİSİNDEN İL GENEL MECLİSİNDEN D.P. DEN
Başkanı Üye Üye Üye

İBRAHİM ÖZDEMİR TAHİR ÇALLI AHMET GÜLPERKİN MEHMET ÇALLI BAHRİN DEMİR HİPZULLAH SEVİNÇ
[Signatures]

D.P. DEN C.K.P. DEN C.H.F. Den C. P. Den
Üye Üye Üye Üye
 Kasım Çetin Mehmet Ebruğ İdris Bora Hasan Çallı
[Signatures]

NOT : Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne aynı yazı adıyla soyadları yazılacaktır.

030 10 28 MAY 23

1946 seçimleri Hakkârî milletvekilliği aday adaylığı başvuru dilekçesi arşiv belgesi.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
T. C.
P. T. T.
İSLAHATİNE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
024635
TELGRAF
Adres :
Davalet telgraf haberişmesinden dolayı sorum kabul etmez
Servis İşletmesi
(Örnek : 11)
Yol
Sivas

CHP GENEL SKRETERİ SAYIN HUSNU TANSU ANKARA

Sıra No.	İlk Merkez	No.	Kısaltma	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMLA
112D-BEYTULŞEBAP	328/7/46	21=				
			HUSUSI		Tarih	Saat

Sivas

=YUKSEK PARTİNİZ ADINA 4918YAZININ 33Cİ MADDESİNE
DAYANARAK HAKKARİ MİLLET VEKİLLİĞİNE ADAYLIĞIMI İLAN ETTİM
İLGİCE MAKAMA YAZDIGIM MMALUMATI AZR SAYGI LARIMLA
SUNARIM =HALK ODAĞI BAŞK İSMAILZZZZZZZZZZ

-3-

490	01			104	1220	3
-----	----	--	--	-----	------	---

İsmet İnönü'ye ait kaldırılan büstün yeri

Hakkâri merkeze bağılı Peyanıs Köyü'nde CHP ve DP üyeleri arasında çıkan kavgaya ait arşiv belgesi.

18/4/951

C.H.P.
HAKKÂRİ İL
İdare Kurulu Başkanlığı

GENEL ARŞİV GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. ARŞİVİ
-2 V 1951
6818

Genel Sekreterlik Yüksek katına

Ankara

Sayı: 109

Livim bucak merkezi olan Peyanıs köyü halkının bir kısmı C.H.P. ve diyer bir kısımda D.partiye mensup olup D.partiye mensup bulunan zümre bundan 10 gün evvel C.H.P.gurubuna hücum ederek partimizin mensuplarını döverek ve bu meyanda bir partilimizi dövmek suretiyle öldürdükleri Peyanıs köyünün merkeze 30 kilo metre mesafede bulunması dolayısıyla ölen vatandaşımızı fetimeyit içim merkeze kadar camazesi getirilmiş ve fetimeyit sonunda merkezde defn edilmiştir.

Bu vakanın müsebbibi bazı demokrat ileri gelenleri tahrik edilmek suretiyle ikaz edildiği ve son günlerde seçimi kaybetmelerinden dolayı bu gibi müessif hadiselerle sebep olduklarına bilgi olarak arz eder ellerimizden öperim.

IV. Büroya III - IV
24. V. 1951 2. V. 951

C.H.P.İL idare Kurul Bşk.
Mehmet Çallı

gönderildi
26.6.1951

28 Aralık 1950 tarihinde Hakkâri kent merkezinde bulunan İsmet İnönü'nün büstünün söküldüğüne dair arşiv belgesi.

SİYASİ ARŞİVE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Genel Sekreterliğine

ANKARA

C.H.P. ARŞİVİ
31. 12. 1951
5916
-7. 3. 1951

Memleketin medarı efkârı olan partimizin Genel Başkanı bulunan ve eîhan değer İNÖNÜN 944 yılında ve Halkımızın arzu ve istegile yaptırılarak kurulmuş olan Büstün 28/ Aralık 1950 gecesinden bazı pasbayacı ve aşagılık kim-
seler tarafından gizlice verilen emir ve direktif üzerine sökülerek atıldığına
maalesef ertesi günü görülmüştür.

Düne kadar Partimizin saflarında çalışan ve bugünkü mevkie ulaş-
mış bulunan hankarların emir ve direktifile bu vaziyet indas edildiği anlaşılmış-
tır. Gerek partimize mensup partililer ve gerekse bağımsız ve demokrat Partiye
mensup kadirğinas Halkımız tarafından bu vaziyet telin edilmektedir. Ve bu
vaziyetten müteessir olan halkımızın partimize karşı sempatisi artmış ve büyük
İNÖNÜYE dünden daha sıkı bi r surette bağlılıklarını izhar etmekte olduklarının
teredmanı olarak üstün saygılarımla ve bilgi olarak alınan fotoğrafta bağlı
olarak takdim kılındığını arz ederim. 16/1/1951

Hakkâri C.H.P. Başkanı
Mehmet Çallı

M. Çallı

W
31-12-1951

*yarın da
1.2.1951*

2

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI

G. M.

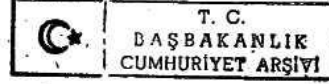
Ş. M.

Sayı

Özü :

KARAR

20363

1- Hakkâri Belediye Başkanlığına Reşit Keskin'in seçilmesi hakkında adı geçen Belediye Meclisince verilen karar Belediye kanununun 89 uncu maddesine göre onanmıştır.

2- Bu karar hükmünü İçişleri Bakanı yürütür.

- 3 Temmuz 1946

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

İçişleri Bakanı

030	11	1	184	23	9
-----	----	---	-----	----	---

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısı ile hangi daire ve şubeden yazıldığına konulması rica olunur.

1955 yılında Reşit Keskin'in belediye başkanlığının Cumhurbaşkanı tarafından onaylandığının arşiv belgesi.

T. C. BAŞVEKÂLET ZAT VE YAZI İŞLERİ UMUMİ MÜDÜRLÜĞÜ		Karar No : 28442
Gelecekteki	Tarihi 21/12/955	Dahiliye Vekâletine Muhallî İd.C. Müdürlüğü; 21/12/955 tarih ve <u>621-303-29</u> sayılı tezkereye cevaptır : 23805 Reisicumhur tarafından tasdik edilmiş olan karar sureti bağli olarak sunulmuştur. <i>[Signature]</i> 24.12.55 <i>[Signature]</i> 24.12.
No.	<u>621-303-29</u> 23805	
Yazan Memur	B. Bülükbeşi	
Yazı tarihi	23/12/955	
Beyaz eden		
Beyaz tarihi		
Karşılaştıranlar		
Dosya No.		
Gidiş No.	28442:180 2898	
Ekleri	1	
Sevk tarihi	2	
Kaydeden		
Not :		

[N. 9]

Masvukhat Davlat Matbasi

030 11 1 55 5 13

Übeydullah Seven'in 1954 yılında DP'den milletvekilliğe seçildiğine dair arşiv belgesi.

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait TUTANAK								
Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananla- rın sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
ÜBEYDULLAH SEVEN	HAKKARİ 1339	AVUKAT	9801	Dokuzbin se- kizyüz bir	23103	18038	Hiç bir itiraz ve şikâyet Yoktur	19 Oy itiraz edilmeden mu- teber sayılma- mıştır.

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda Dokuzbin sekizyüz bir oy ile AVUKAT ÜBEYDULLAH SEVEN
ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi. 9/5/1954

İL SEÇİM KURULU BELEDİYEDEN BELEDİYEDEN İL GENEL MEBLİSİNDEN İL GENEL MEBLİSİNDEN D.P.DEN
Bakanı Üye Üye Üye Üye Üye Üye
İsmail ÖZTÜRK TANIR ÇALLI AHMET GÜLTEKİN MEHMET ÇALLI BAHREM DEMİR HİPZULLAH SEVİNÇ
D.P. DEN D.P. DEN C.H. P. DEN C.H.P. Den C. P. Den
Üye Üye Üye Üye Üye
Kasım Çetin Mehmet Ertuğ İdris Bora İhsan Taş Hasan Çallı
NOT: Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı
adlarıyla soyadları yazılacaktır.

030 10 28 57 23

Türkiye geneli meclise girebilecek milletvekili sayısını gösteren arşiv belgesi.

T.C. BAŞBAKANLIK MİLLET ARŞİVİ						
Vilâyeti	Seçilecek Mebus sayısı	Tutanak ve Tutanakların Sayısı	Seçim Kurulu yazısının Tarihi	Numarası	Yüksek Meclise gönderildiği Tarih	Numara
Afyon	9	9	6/5/1954	102	20/5/1954	1224-6/1954
Ağrı	4	4	4/5/1954	84	20/5/1954	1224-6/1954
Amasya	5	5	4/5/1954	45	20/5/1954	1224-6/1954
Ankara	21	21	5/5/1954	953/1954	6/5/1954	1224-6/1954
Antalya	8	8	6/5/1954	12	20/5/1954	1224-6/1954
Aydın	9	9	4/5/1954	131	20/5/1954	1224-6/1954
Balıkesir	14	14	5/5/1954	337	20/5/1954	1224-6/1954
Bilecik	4	4	3/5/1954	84	20/5/1954	1224-6/1954
Bingöl	3	3	7/5/1954	146	20/5/1954	1224-6/1954
Bitlis	2	2	6/5/1954	219	20/5/1954	1224-6/1954
Bolu	8	8	6/5/1954	178	20/5/1954	1224-6/1954
Burdur	4	4	6/5/1954	106	20/5/1954	1224-6/1954
Bursa	14	14	5/5/1954	366	20/5/1954	1224-6/1954
Çanakkale	8	8	5/5/1954	97	20/5/1954	1224-6/1954
Çankırı	6	6	6/5/1954	131	20/5/1954	1224-6/1954
Çoruh	5	5	5/5/1954	109	20/5/1954	1224-6/1954
Çorum	9	9	7/5/1954	27	20/5/1954	1224-6/1954
Denizli	9	9	5/5/1954	192	20/5/1954	1224-6/1954
Dişarbakır	8	8	5/5/1954	107	20/5/1954	1224-6/1954
Edirne	6	6	4/5/1954	354/336	20/5/1954	1224-6/1954
Elâzığ	5	5	6/5/1954	78	20/5/1954	1224-6/1954
Erzincan	5	5	7/5/1954	80	20/5/1954	1224-6/1954
Erzurum	12	12	10/5/1954	211	20/5/1954	1224-6/1954
Eskişehir	7	7	5/5/1954	86	20/5/1954	1224-6/1954
Gasiantep	8	8	4/5/1954	66	20/5/1954	1224-6/1954
Giresun	8	8	5/5/1954	954/116	20/5/1954	1224-6/1954
Gümüşane	6	6	5/5/1954	97	20/5/1954	1224-6/1954
Hâkari	1	1	10/5/1954	954/170	20/5/1954	1224-6/1954
Hatay	8	8	4/5/1954	75	20/5/1954	1224-6/1954
İçel	8	8	6/5/1954	211	20/5/1954	1224-6/1954
İstanbul	29	29	6/5/1954	729	20/5/1954	1224-6/1954
İzmir	20	20	5/5/1954	188	20/5/1954	1224-6/1954
İsparta	5	5	5/5/1954	160	20/5/1954	1224-6/1954
Kars	10	10	8/5/1954	450	20/5/1954	1224-6/1954
Kastamonu	10	10	8/5/1954	351	20/5/1954	1224-6/1954
Kayseri	10	10	5/5/1954	954/61	20/5/1954	1224-6/1954
Kırklareli	5	5	6/5/1954	954/76	20/5/1954	1224-6/1954
Kırşehir	5	5	4/5/1954	167	20/5/1954	1224-6/1954
Kocaeli	12	12	5/5/1954	46	20/5/1954	1224-6/1954
Konya	19	19	6/5/1954	148	20/5/1954	1224-6/1954
Kütahya	8	8	5/5/1954	46	20/5/1954	1224-6/1954
Malatya	12	12	5/5/1954	207	20/5/1954	1224-6/1954
Manisa	12	12	5/5/1954	207	20/5/1954	1224-6/1954
Maraş	7	7	6/5/1954	107	20/5/1954	1224-6/1954
Mardin	7	7	4/5/1954	212	20/5/1954	1224-6/1954
Muğla	6	6	4/5/1954	212	20/5/1954	1224-6/1954
Muş	3	3	5/5/1954	97	20/5/1954	1224-6/1954
Niğde	8	8	4/5/1954	114	20/5/1954	1224-6/1954
Ordu	9	9	6/5/1954	71	20/5/1954	1224-6/1954
Rize	6	6	4/5/1954	72	20/5/1954	1224-6/1954
Samsun	12	12	5/5/1954	95	20/5/1954	1224-6/1954
Seyhan	13	13	5/5/1954	20	20/5/1954	1224-6/1954
Siiirt	4	4	5/5/1954	295	20/5/1954	1224-6/1954
Sinop	6	6	5/5/1954	747	20/5/1954	1224-6/1954
Sivas	14	14	6/5/1954	12	20/5/1954	1224-6/1954
Tekirdağ	6	6	6/5/1954	12	20/5/1954	1224-6/1954
T.	9	9	5/5/1954	109	20/5/1954	1224-6/1954

030 10 28 57 25

Vilâyeti	Seçilecek Mebus Sayısı	Putanağı gelenlerin Sayısı	Seçim Kurulu		Yüksek Meclise gönderildiği	
			Tarîhi	Numarası	Tarih	Numara
Trabzon	12	12	5/5/1959	141	21/5/1959	1324-6/1510
Tunceli	3	3	6/5/1959	128	24/5/1959	1702-6/1510
Urfa	8	8	7/5/1959	125	24/5/1959	1391-6/1510
Uşak	4	4	5/5/1959	16	24/5/1959	1360-6/1510
Van	4	4	10/5/1959	1	24/5/1959	1803-6/1510
Yozgat	8	8	-	87	21/5/1959	1324-6/1510
Zonguldak	11	11	6/5/1959	168	24/5/1959	1800-6/1510

030 10 78 517 29

5

ÖZGEÇMİŞ

Kişiler Bilgiler	
Adı Soyadı	Sevda ERTUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Hakkâri/Merkez 04.07.1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı
İş Deneyimi	
Stajlar	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	ertussevda30@gmail.com
Yüksek Lisans Mezuniyet Tarihi	